

Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

İbrahim Gürses

Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu araştırmada din eğitimi değişkeni (variable) ile bazı kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Din eğitimi ile ilgili değişkenler bağımsız değişken, kişilik ile ilgili değişkenler ise bağımlı değişken olarak ele alınmış ve aralarındaki korelasyon incelenmiştir. Bu araştırma için seçilen kişilikle ilgili değişkenler şunlardır: Otoriteriyenizm, dogmatizm, önyargınlık ve denetim odağı. Araştırmanın örneklem hacmi 204 bayan ve 111 erkek olmak üzere 315 denekten oluşmaktadır.

Abstract

A Study on the Relationship between Personality and Religious Education

This paper is based on a field research on the relationship between the religious education as a variable and personality traits. A correlation has been studied between those variables related to religious education which have been taken as independent variables and those related to personality taken as dependent variables. This study has chosen the following dependent variables for personality traits: Authoritarianism,

dogmatism, prejudice and locus of control. This study is based on a sample size of total 315 comprising of 204 female and 111 male respondents.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Otoriteryenizm, Dogmatik Düşünce, Önyargı, Denetim Odağı.

Key Words: Religious Education, Authoritarianism, Dogmatism, Prejudice, Locus of Control.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir grup araştırmacı Faşizm'in sosyal ve psikolojik kökenini araştırırken otoriteryen kişilik kavramı üzerinde ısrarla durdular. Bu araştırmacıların temel hipotezi şu idi: Bireyin siyasi, ekonomik ve sosyal kanaatleri sanki bir *zihniyet* veya bir *ruh* tarafından birbirine geçmiş ve kaynaşmış bir örüntü meydana getirmektedir. Bu örüntü de bireyin kişiliğinin derininde yatmakta olan yönelişlerin bir görüntüsüdür¹.

İleride daha etraflı bir şekilde tanıtacağımız otoriteryen kişilik, saldırganlığa, otoriteye boyun eğmeye, tutuculuğa, sertliğe, önyargıya, ırkçılığa neden olan genel ve tutarlı bir yapıdır. Bu kişilik yapısı üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Başlarda nazi psikologlar tarafından övgüyle söz edilen otoriteryen kişilik, Fromm, Maslow, Sartre ve nihayetinde Adorno ve arkadaşları tarafından yetersiz ve olumsuz bir kişilik yapılanması olarak değerlendirilmiş ve insanlığın yıkıcı davranışları bu kişilik özelliği ile açıklanmıştır².

Türkiye'de ise otoriteryen kişilik üzerine yapılan çalışmalar ve deneyler oldukça az sayıdadır. 1970 ve 1972'de Kağıtçıbaşı'nın çalışmaları, 1979 da Bursa'da işçiler üzerine yapılmış araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalara göre Türkler, yüksek oranda otoriteryen/yetkeci kişilik yapısına sahip görünmekte idi ve Adorno ve arkadaşlarının buldukları faşizme yol açan olgu Türkiye'de de görünmekte idi³. Yakın dönemde dindarlar üzerine yapılan araştırmalarda ise, dindarların inançsızlara oranla daha otoriteryen ve daha önyargılı oldukları tespit edilmiştir⁴. Aynı şekilde dini grupların

¹ Adorno, J. W., Frenkel-Bruswik, E., Levinson, D. J., Sanford, P. N., *The Authoritarian Personality*, Harper, NewYork 1950, s. 1.

² Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Gençlerin Tutumları Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Sevinç Matbaası, Ank. 1973, s. 3.

³ Batmaz, Veysel, *Otoriteryen Kişilik*, Salyangoz Yay., İst. 2006, s. 14-15.

⁴ Gürses, İbrahim, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Arasta yay., Bursa 2001, s. 107-118; Kayıklık, Hasan, "Çeşitli Meslek Gruplarında Dinsel Eğilim İle Hoşgörüsüzlük Üzerine Bir Araştırma", Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 1., sy. 1., Adana 2001, s. 129.

dışgruplara karşı önyargıları üzerine yapılan çalışmalarda Batı'da yapılan araştırmalara benzer sonuçlar elde edilmiştir⁵. Psikososyal süreç içerisinde öğrenilen, gelişen ve kökleşen önyargılar, bizden olana bağlanma, "öteki"ne düşman olma, özellikle makro-sosyal grup kimlikleri (milliyet, din vs.) söz konusu olduğunda daha yoğun olarak açığa çıkmaktadır⁶. Özellikle bireylerin dini değerlerine ilişkin küçümseyici tutum ve davranışlara karşı savunmacı ve tepkisel davranma eğilimleri artmaktadır. Bütün bunlar, bireylerin kendi inançlarına daha dogmatik bağlanma kapasitesini artırmakta ve önyargıları körüklemektedir⁷.

Anti demokratik kişilik olarak da isimlendirilen otoriteryen kişiliğin genellikle sağcı muhafazakâr insanlarda gözlemlendiğine inanılıyordu. Fakat daha sonra yapılan araştırmalarda solcuların, inançsız ve liberallerin de otoriteryen olabileceği tespit edilmiştir⁸. Bazı araştırmacılar ise Otoriteryen Kişilik Kuramı'nın evrensel geçerliğinin olmadığı ifade etmişler ve bu araştırmalarda uygulanmış olan ölçme araçları ile ilgili bazı eleştirileri dile getirmişlerdir⁹.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

a. Otoriteryenizm

Psikoloji alanında olduğu kadar sosyal ve siyasal açıdan da geniş bir kullanım alanına sahip olan bu kavram, faşizmin sosyal-psikolojik kökeniyle ilgilenen bazı araştırmacılar sayesinde bilim dünyasındaki yerini almıştır. Bu araştırmacılar, bir dizi araştırma sonucu "Otoriteryen Kişilik" kuramını geliştirdiler ve incelemelerini Otoriteryen Kişilik kitabında¹⁰ tüm ayrıntılarıyla yayınladılar.

Adorno, Frenkel-Bruswik, Levinson ve Sanford 'un yazdığı Otoriteryen Kişilik, sosyal tutumlar, ideoloji ve kişilikte kendini gösteren ve genel bir anti-demokratik davranış eğilimi olan "tüm kişiliğin" geniş bir araştırmasıdır. Bu yazarlara göre otoriteryen kişilik dinamik bir organizasyondur. Bu organizasyonu meydana

⁵ Yapıcı, Asım, *Din Kimlik ve Önyargı Biz ve Onlar*, Karahan Yay., Adana 2004, 375.

⁶ Harlak, Hacer, *Önyargılar Psikososyal Bir İnceleme*, Sistem Yay., İst. 2000, s.219, 220.

⁷ Uysal, Veysel, Ayten, Ali, "Karikatür Krizi Bağlamında Yerel-Evrensel Tutumlar ve Dindarlık", M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,29 (2005/2), s. 37.

⁸ Rokeach, Milton, *The Open and Closed Mind*, Basic Boks, New York 1960, s.110,111.

⁹ Bkz. Harlak, a. g. e., s. 19, 21.

¹⁰ Adorno, J. W., Frenkel-Bruswik, E., Levinson, D. J., Sanford, P. N., *The Authoritarian Personality*, Harper, NewYork 1950.

getiren faktörler, kökü derine ve hatta bilinçaltına inen eğilimler olup, saldırganlığa, otoriteye boyun eğmeye, tutuculuğa, başkalarına kolaylıkla açılmamaya (anti-intraseption), batıl inançlara, katılığa (rigidity), hoş görmezliğe ve ırkçılığa yol açmaktadır. Yani "otoriter-yen" denince dogmatik, katı, şüpheli, önyargılarla hareket eden, batıl inançları olan ve otoriteye körü körüne boyun eğmeye yönelen bir kişilik tipi akla gelmektedir¹¹.

Anti-semitizmin psikolojik kökenli meşhur bir çalışmasının adı olarak sosyal psikolojiye sokulmuş olan otoriteryen kişilik kavramı, psikanalitik kuram tarafından yoğun biçimde etkilenmiştir¹². Bu kurama göre, erken çocukluk çağında sevilme, hor görülme gibi ego (benlik) yıpratıcı tecrübeler, kişide kendini hor görme eğilimini geliştirmektedir. Kişinin kendini değersiz bir kimse olduğunu kabullenmesi çok endişe verici bir durum olduğundan, kişi ego-savunma mekanizmaları kullanarak kendisinin değersiz olduğu inancını bilinçaltına "bastırır". Ayrıca "yansıtma" yoluyla, hor görmeyi kendinden başkasına yöneltir. Yani kendini değil, başkalarını değersiz olarak görmeye başlar, onlara karşı nefret ve saldırganlık duyguları geliştirir. Bu başkaları da genellikle toplumun hor gördüğü dış gruplardır. Çünkü bunlara karşı saldırganlığı toplum onaylamaktadır¹³.

Tanımlamaya çalıştığımız otoriteryenizm kavramının, aile ortamıyla yakın bir ilişkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Çocuklarına karşı tutumları bakımından birbirinden farklılık arz eden aile yapıları, bu farklılığa göre çocukların kişilik yapılarını etkilemektedir. Otoriteryen kişilik tipinin, genellikle, çocuğun sıkı disipline tabi tutulduğu ve sevilmediği ailelerde geliştiği tespit edilmiştir¹⁴. Yetkeci ortam (authoritarian atmosphere) veya aile, çocuk yetiştirmekte disipline önem vermekte, daha az sevgi ve şefkat içermektedir. Böyle bir ailede çocuktan beklenen, bağımsız olması değil, ana-babaya bağımlı olmasıdır. "Çocuğun Değeri" araştırmasında, "çocuğun ana-babasının sözünü dinlemesi", cevaplayıcıların % 60'ı tarafından çocuklarında görmek istedikleri en önemli özellik olarak belirtil-

¹¹ Sanford, Nevitt, "Çağdaş Açılımla Yetkeci Kişilik", *Otoriteryen Kişilik*, Derleyen, Veysel Batmaz, Salyangoz Yay., İst. 2006, s. 72, 73; Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Gençlerin Tutumları Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Sevinç Matbaası, Ank. 1973, s. 3; Kağıtçıbaşı, *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*, Sos.Bil. Der. Yay., Ank. 1972, s. 11.

¹² Harre, Rom and Lamb, Roger, *The Dictionary of Personality and Social Psychology*, The MIT Pres, Cambridge 1986, s. 30.

¹³ Bkz. Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay., 7. Baskı, İst., 1988, s. 127, 156; Teber, Serol, *Politik-Psikoloji Notları*, Ara Yay., İst. 1990, s. 39; Sanford, Nevitt, "Çağdaş Açılımla Yetkeci Kişilik", s. 75, 76.

¹⁴ Kağıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları*, s. 6.

miştir. Buna karşılık "çocuğun bağımsızlığı ve kendine güvenmesi" ancak cevaplayıcıların %18'i tarafından çok önemli bulunmuştur¹⁵. Böyle otoriteryen bir aile içinde otoriteyi elinde tutan kişi, çocukların bağımsız benlik geliştirmesine karşıdır; herkesin boyun eğmesi, itaat etmesi istenir. Otoritenin istediği yönde davranışlarını düzenleyenler, değişik yollardan cezalandırılır¹⁶.Çocukta aile içinde sevilme ve kabul edilmeme, çocuğun kendini değersiz ve kötü görmesine yol açmakta, fakat bu da egoyu (benlik) tehdit edici bir görüş olduğundan, sonradan dış gruplara çevrilebilmektedir. Genellikle kısıtlayıcı disiplin, çocuğa karşı sevgisizlik (çocuğu reddetme) ile daima çakışmakta ve bu iki etken beraberce çocukta otoriteryen kişiliğin meydana gelmesine yol açmaktadır. Yapılan araştırmalarda ayrımcı ve otoriteryen sūjelerin çocukluk aile ortamlarının daha katı olup görev ve disipline dayandığı; ayrımcı ve otoriteryen olmayan sūjelerinki ise daha çok sevgiye dayandığı tespit edilmiştir. Ayrıca yetkeci ailelerde katı ve dışa bağılı değerler gösteren tutucu orta-sınıf ahlaki görülmüştür¹⁷.

Buraya kadar ifade ettiklerimizden anlaşılacağı üzere çocukluk deneyimleri ile otoriteryenizm ve diğer sosyal tutumlar arasında yakın bir ilişki¹⁸ söz konusudur. Ancak unutulmamalıdır ki, hiçbir çocuk anne ve babasının otoritesine inançtan kaynaklanan güven ve bakım duygusu olmaksızın büyüyemez¹⁹. Hemen herkes, hayatının bir döneminde otorite uygulamıştır. Çocuk yetiştiren bir insan, onu tehlikelerden koruyabilmek ve bazı durumlarda nasıl davranılması gerektiğini ona öğretebilmek için, istese de istemese de otoriter olmak zorundadır. Ataerkil toplumlarda çoğu erkek için, karıları da otorite uygulama nesnesidirler. Bürokratik ve hiyerarşik toplumlarda ise, en alttaki ve otoritenin nesnesi olan sınıf dışında, çoğu kimse otoriteye sahiptir²⁰. Bu nedenle çocuk yetiştirirken esas olan otoriter olmamak değil, otoriteyi akla uygun kullanıp sevgi ile birlikte uygulamaktır.

Otoriteryenizm, her ne kadar genel bir kişilik özelliği olarak ortaya atılmışsa da, kanımızca toplumsal normların etkisi dışında değildir; yani kültüre bağlıdır²¹. Bu nedenle değişik toplumsal normları olan farklı toplumlarda otoriteryenizm ve ön yargının farklı

¹⁵ Kağıtçıbaşı, *İnsan Aile Kültür*, Remzi Kitabevi, İst. 1991, s. 50, 75.

¹⁶ Cüceloğlu, Doğan, *Yetişkin Çocuklar*, Sistem Yay., İst. 1994, s. 134.

¹⁷ Bkz. Kağıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları*, s. 4, 5, 6.

¹⁸ Bkz. Türkdogan, Orhan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Timaş Yay., İst. 1996, s. 147.

¹⁹ Sennett, *Otorite*, (çev.Kamil Durand), Ayrıntı Yay.,İst.1992, s. 10.

²⁰ Fromm, Erich, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, (Çev. Aydın Arıtan), Arıtan Yay. İst. 1993, s. 77.

²¹ Kağıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları*, s. 1.

şekiller göstereceği beklenebilir. Otoriteryen sayılan belli bir tutum, bir kültürde hemen hemen evrensel iken, diğer bir kültürde böyle olmayabilir. Pettigrew bunu kişilik dışı süreçlere bağlamaktadır²².

Aynı şekilde yapılan birçok araştırma göstermiştir ki, şiddet ve tecavüz öğrenilmiş davranış biçimleridir. Sosyal bağlamdan çıkarılan otoriteye kör itaat, düşmanlık ve sosyal kalıplar, bunların hepsi sosyal normları oluşturur. Tasmanyalılar ve Eskimolar üzerinde yapılan araştırmalarda saldırganlığın toplum yapısı ve sosyalleşme süreciyle bağlantılı olarak geliştiği tezi artık iyice ağırlık kazanmıştır²³. Sonuç olarak öyle anlaşılıyor ki, otoriteryenizm kişilik özellikleri kadar toplumsal yapı ve süreçlerden de etkilenmektedir.

Otoriteryenizm ve dindarlık ilişkisi çeşitli araştırmaların konusunu teşkil etmiş olup bu araştırmaların birbirinden farklı sonuçlara ulaştığını görmek mümkündür. Putney ve Midleton, kolej ve üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, dinî inançlarında son derece ortodoks olan öğrencilerin otoriteryen olma eğilimi gösterdiklerini, toplumsal statüleriyle, politik tutuculukla ve ekonomik meselelerle epey ilgilendiklerini tespit ettiler²⁴. Dindarlık ve otoriteryenizm arasında pozitif bir ilişkiyi tespit edenlerden biri de Argyle ve Hallahmi idi. Onların yaptığı araştırmaya göre otoriteryenizm ile ortodoksi inançlar arasında çok kuvvetli bir ilişki, otoriteryenizm ile humaniteryenizm arasında da ters bir orantı mevcut idi. Ayrıca inançsızlık ile otoriteryenizm arasında ise çok zayıf bir ilişki vardı²⁵. Aynı türden çalışmayı ülkemizde Kağıtçıbaşı yapmış ve O da dindarların daha otoriteryen ve daha dıştan denetimli olduklarını tespit etmiştir²⁶.

Bir öncü çalışma olarak, Adorno ve arkadaşlarının hazırladığı eser ve onu takip eden çalışmalar boyunca hep dindar olanların körü körüne bir itaat gösterdiklerine inanıldığından, acaba dindar insan dogmatik, önyargılı ve dıştan denetimli biri olarak inançlarını başkalarına faşistçe bir baskı kullanarak aktarır mı ya da inançlarını yıkıcı (destructiv) bir biçimde kullanır mı sorusundan sürekli endişe edildi ve bu tespit, dini ve *dini* olanı hayat alanından sürgün etmeye yönelik bir veri olarak kullanıldı. "Eğer dindar insanlar otoriteryen, önyargılı ve anti-demokratik olma eğiliminde iseler, dindar olan bu

²² Bkz. Age., s. 10, 11.

²³ Bkz. Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, s. 147, 149.

²⁴ Sanua, Victor D., "Religion, Mental Health and...", *Current Perspectives in The Psychology of Religion*, ed. Newton Malony, B. Eardmans Publ., Michigan 1977, s. 181.

²⁵ Argyle, Micheal and Hallahmi, Benjamin B., *The Social Psychology of Religion*, Routledge, Boston 1975, s. 95.

²⁶ Kağıtçıbaşı, *Sosyal Değişmenin...*, s. 92-93.

insanlar faşist bir yol mu izlerler? Bu ne mantıksal olarak ne de deneysel olarak ispat edilmiş değildir. Örneğin, 533 Manitoba Üniversitesi öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada kanıtlandığı gibi, Hristiyan Ortodoks otoriteriyenler, önyargılı otoriteriyen olma eğiliminde değillerdi²⁷.

Görüldüğü üzere din ve otoriteriyenizm üzerine yapılan araştırmalar birbirine zıt sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlar açısından bakıldığında, dinî inancın hem bir otoriteriyen kişilik meydana getirdiği hem de böyle bir kişiliği zorunlu olarak doğurmadığı, başka bir ifadeyle dinî bakış açısının kişilik üzerinde zıt etkiler meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bütün bunları değerlendirirken, bu araştırmaların skala kurma, örneklem alma ve deneklerin din eğitimlerini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir²⁸.

b. Dogmatizm

Dogmatizm, otoritelerce ileri sürülen düşünce ve ilkeleri kanıt aramaksızın, incelemeksizin ve eleştirmeksizin bilgi sayan anlayıştır. Temelde skolastik gelenekten beslenen ve günümüzde de değişme ve gelişmeyi yadsıyan öğretiler hep bu ad altında anılmaktadır. Dogmatizm, bir düşünce, bir iddia ya da bir kurama ilişkin bir incelemeyi reddetme; düşünce, iddia ya da kuramın, her tür eleştiri ve sorgulamadan bağımsız olarak, otorite temeli üzerinde doğru olduğunu ileri sürme tavrına karşılık gelir. Dinî otorite ve inanç tarafından yaratılmış olan entellektüel sistemler bu anlamda dogmatizmin en belirgin örnekleridir. Ancak "iman" ile dogmatizmi birbirinden ayırmak gerekir. İman, belki deneysel olarak kanıtlanamayacak olanı kabul etmek iken, dogmatizm herhangi bir otoriteye bağlanan bir veriyi kanıtlanmış olarak kabul etmek demektir. Örneğin ortaçağ skolastiğinde herhangi bir sözü Aristoteles'in söylemiş olduğunu kanıtlamak, o sözün doğruluğunu kanıtlamak demektir. Herhangi bir sistemde değişmez formüller düşlemek, bir düşüncenin tartışmasız kabulünü istemek, bilginin bağımsızlığını göz önüne almaksızın her zaman ve her yerde geçerli mutlak bilgiler olduğunu ileri sürmek dogmatizmdir²⁹.

²⁷ Altemeyer, B. and Hunsberger, B., "Authoritarianism, Religious Fundamentalism ...", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2 (2), s. 166.

²⁸ Bkz. Sanua, V.D., "Religion, Mental Health...", *Current Perspectives in the Psychology of Religion*, ed. H. Newton Malony, Eerdmans, Michigan 1977, s. 180-181.

²⁹ Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, 6. Basım, s. 185; Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yay., Ankara, 1996, s.

Dogmatizm, değişik türden yeni bilişsel sistemlere (cognitive system) karşı yetersizlik ve zihinsel kapalılık (closed-mindedness) fikriyle alakalı bir kavramdır. Dogmatikler problem çözmede ve düşüncede boyun eğmez ve sert bir sitle sahip görünürler. Belirsizlik karşısında düşük toleranslı; toplumsal etkilere karşı yüksek hassasiyete sahiptirler ve geleneklere karşı yüksek uymacılık gösterirler. Aslında dogmatizm entellektüel kanaat ve eğilimle negatif bir ilişkiye sahiptir. Onun için dogmatik bir anti-entellektüeldir. O, zaten bilmek istediğinde hep "bilir". Bilgi, onun ego-savunma eğilimi (ego-defensive orientation) için bir tehlikedir ve bu yüzden de reddedilir. Bilgi, dogmatik inancı veya kanaati desteklediği oranda gereklidir. Bu nedenle dogmatizmin esası "inanç ve bilgi" arasındaki temel kargaşadır³⁰.

Dogmatik, genel olarak, belli bir takım ilkeleri, tezleri, düşünce, kuram ve ideolojileri mutlak olarak doğru ve her zaman geçerli diye kabul eder. Görüşlerini kesin ve tartışmaya yer vermez bir biçimde öne sürer. Dogmatik, bir görüş ya da öğretiyi, mutlak bir kendine güven ve otoriteyle iddia eden, başka insanların görüşlerine en küçük bir değer vermeyen insan anlamına gelir. Bu açıdan dogmatik kişi, hoşgörüsüz, dar kafalı, eleştiri ve kuşkuya tahammülsüz olan biridir³¹.

Dogmatizmi bir tür *dar kafalılık* veya kafanın yeni fikirlere kapalı olması şeklinde tanımlayan Rokeach, bu durumun, yani dar kafalılığın genel bir kişilik özelliği olduğunu ileri sürmüş ve bunun yeni bilişsel (cognitive) sistemler meydana getirme, problem çözme, sertlik/katılık (rigidity), din ve politik sistemlerle alakalı olduğunu ileri sürmüştür. Bu ve benzeri hipotezleri test etmek için de bir Dogmatizm Ölçeği (Dogmatism Scale) geliştirmiştir³². Rokeach'e göre dar kafalılığı veya kafanın yeni fikirlere kapalı olmasını şu hususlar karakterize etmektedir: Farklı inançların azami derecede reddedilmesi; kendi inanç sistemleri arasındaki bağlılığın nispeten aşağı derecede olması; çelişik bilgilerin anında reddedilmesi ve bu bilgileri özümsemeye zorluk çekilmesi; belirsizlik karşısında son derece düşük hoşgörü; müphem veya bir kaç manalı bir stüasyonla karşılaşıldığında bir tek müşahhas tefsir üzerinde durulması;

152; Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yay., Ankara 1984, 3. Baskı, s. 42.

³⁰ Bkz. Harre, Rom and Lamb, Roger, *The Dictionary of Personality and Social Psychology*, s. 79, 80.

³¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 152.

³² Rokeach, *The Open and Closed Mind*, s. 73-82.

dogmatiklik düzeyi yükseldikçe hayata karşı daha paranoid bir bakış ve kendini daha az kabul etme eğilimi³³.

Dogmatizm yalnızca ferdi psikoloji ile alakalı değildir. Bir sistem, bir öğretisi, bilimsel bir yaklaşım da dogmatik olabilir. İster fert isterse toplum bazında ele alınsın, her insanın ve insan topluluğunun gerçeklik üzerine bazı ortak ön kabulleri bulunur. Dünyanın karakterine ilişkin *sıradan* ön kabuller çoğu kez bize yarar sağlarlar. Kalıcı bir bilince ulaşmaya çalıştıkça gerçekliğin niteliği hakkında sürekli olarak fikirler öne süreriz. Fakat ön kabullere dayalı olarak kurduğumuz dünya tutucudur. Kabullerimizi değiştirmemiz, yeni kanıtların zorlayıcılığına rağmen güçtür. Yeni girdilere karşı gösterdiğimiz tutuculuk ve karşı koyma, kişisel bilincimizde bir kalıcılık düzeyine ulaşmak uğruna ödediğimiz bedeldir. Fizikçiler, matematikçiler, psikologlar ve diğerlerinin oluşturduğu bilimsel toplulukların her biri, Thomas Khun'un paradigma olarak adlandırdığı ek bir örtük ön kabuller dizisine sahiptirler. Paradigma nelerin mümkün ve kabul edilebilir olduğuna karar verir³⁴. Bu hâkim entellektüel iklim, yeni fikirleri boğar, insanları belirli bir takım imkanları kabul etmekten alıkoyar ve değişmeye direnir³⁵. İşte bilimsel dogmatizm de tam bu noktada karşımıza çıkar. Çünkü her yeni "yönelim", en azından bu yeni yönelim sahiplerince muhafazakâr sayılan muhalifler tarafından "dogmatik" görülecektir. Aslına bakılırsa, uygulamada tüm sistemler zaten böyle kurulmuş dogmatiklerdir. Çünkü onlar dışında aynı alanlar üstüne başka bir sistem veya yönelim, onlara soracak olursanız, artık söz konusu olmayacaktır. Fakat bir sistem, bir eser veya bir şahıs *bu böyledir* formunda karşımıza çıktığı sürece bir dogmatik niteliğini taşır ve bu demektir ki, onun karşısında başka dogmatikler yer alabilir³⁶.

Dogmatizm bireysel bilincin inşasına ya da bir sistemin kendini korumasına yönelik iş görebilir. Mevcut yapıyı korumaya yönelik olunca dogmatik düşünce kaçınılmaz gibi görünmektedir³⁷. Bizim burada özellikle vurgulamaya çalıştığımız, bir tür "kişisel dogmatizm", yani kapalı bir zihni muhtevayı, nesnelere, olaylara ve olgulara

³³ Bkz. A. g. e., s. 17-23; Krech ve ark., Cemiyet İçinde Fert, c.I., s. 75, 76; Milburn, Michael A., *Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset*, (çev. Ali Dönmez, Veli Duyan), ed. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 93.

³⁴ Bkz. Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (çev. Nilüfer Kuyaş), Alan Yay., İst. 1995, 4. Baskı, s. 179-185; bkz. Ornstein, Robert E., *Yeni Bir Psikoloji*, (çev. Erol Göka-Feray Işık), İnsan Yay., İst. 1992, 2. Baskı, s. 17.

³⁵ Hyman, Ray, *Psikolojik Araştırmanın Niteliği*, (çev. Yılmaz Özakpınar), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1990, s. 28, 29.

³⁶ Rothacker, Erich, *Tarihselcilik Sorunu*, (çev. Doğan Özlem), Gündoğan Yay., Ankara, 1995, 2. basım, s. 26, 28, 29.

³⁷ Bkz. Age., s. 35.

sert bir tarzda bakma eğilimini, yeni bilgilere veya genel olarak yeniliklere karşı kapalılığı³⁸ ifade etmektedir. Bu insan (dogmatik), yeni bir durumla karşılaştığında onu özümseyemez, kavrayamaz; yeni bir durumun neler getirebileceğini kestirebilecek öngörüsü olmadığı için belirsizliğe tahammül edemez ve hemen mevcut yapıyı korumaya yönelir ve kendi üstüne kapanır. Ulaştığı bilinç düzeyini en mükemmel olarak görür ya da öteki bilinçlerin, kendi bilinci gibi olası bilinçlerden biri olduğunu, bilincin kişisel bir inşa olduğunu keşfedemez. Kendi kognisyonlarına dört elle sarılır. Evrenin değişen olduğunu, onu değişimi içinde anlamak gerektiğini anlamak istemez.

Dogmatik düşünce tarzı yaş, cinsiyet, ırk, tahsil, siyasi eğilim v.s. gözetmeksizin herkeste olabilir. Nitekim Kağıtçıbaşı'nın bildirdiğine göre Prothro ve Melikian Ortadoğulu öğrencilerin Amerikalılara oranla daha açık fikirli olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca sol görüşte de sağ görüşte olduğu gibi olaylara dogmatik bir yaklaşım tarzı görülebilir³⁹. Dogmatizm, bir inanca, bir fikre ya da bir ideolojiye sahip olmak olmadığı gibi, açık fikirlilik veya geniş görüşlülük de bir inanç ya da fikir taşımamak anlamına gelmez. Dogmatizm, bir ferdin kendi inançlarına ne kadar gözü kapalı ve ne kadar katı (rigid) bağlandığı, hoşgörü ve esneklikten ne kadar yoksun olduğu anlamına gelir. O, hakikatin ve tüm gerçekliğin yegâne sahibidir. Halbuki "kendi fikir ve inanışlarımızın dışında da hakikatin var olduğunu kabul etmek gerekir"⁴⁰.

c. Önyargılılık

Schleiermacher'a göre "önyargılar yan tutma ve acelecilikten kaynaklanır". O'nun anlayışına göre, yan tuttuğundan dolayı otoritelere itaat eden kişide peşin hükümler bulunur. "Beni belirleyen peşin hükümler benim yan tutmamdan kaynaklanmaktadır" der⁴¹. Harding, Prosansky, Kutner ve Chein önyargıyı başka şahıslara veya gruplara karşı hoşgürsüz, haksız ve ayrımcı tutumlardır şeklinde tanımlarlar⁴². Goldstein ise, önyargıyı bir grup veya onun üyeleri ya da onların üyeliklerinin grup içindeki ana kuralları hakkında olumsuz bir değerlendirme olarak tanımladıktan sonra önyargıyı iki

³⁸ Goldstein, Jeffry, *Social Psychology*, Academic Press, London 1980, s. 356.

³⁹ Kağıtçıbaşı, *Gençlerin Tutumları*, s. 14, 16; Milburn, Michael, *Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset*, s. 98.

⁴⁰ Richoeur, Paul, "*Interviews de L'été Reportage avec Paul Richoeur*", *L'express*, No: 2455, Temmuz 98, s. 10.

⁴¹ Bkz. Gadamer, Hans George, *Verité et Methodé*, Paris 1976, s. 103-115.

⁴² Deaux, Key, Wrightsman, Lawrences., *Social Psychology in the 80's*, Brooks-Cole, California 1984, s. 254.

tipe ayırır: Diğerlerini olumsuz bir değerlendirme ve ötekine karşı olumsuz bir davranış⁴³.

Yapılan tanımlarda da görüleceği üzere, önyargıda diğer insanları grup aidiyetlerine göre değerlendirci bir tutum söz konusudur. Önyargılar, belirli bir dış grup hakkında olumsuz dogmatik kanaatleri içermektedir. Önyargıda bir yandan önceden ifade edilmiş, olgunlaşmamış, her türlü kanıttan önce peşinen karar verme ve öte yandan bireyden ziyade gruba yönelik oluş söz konusudur. Önyargılar davranışa dönüştüğünde ise diskriminasyon (dışlama)dan söz edilmektedir. Yani önyargı bir tutum, diskriminasyon ise bir davranıştır⁴⁴.

Psikoloji alanındaki kullanımı bakımından önyargı iki görünüşe sahip bir tutumdur: Belli sosyal gruplar hakkındaki görüş, inanç ve fikirlerin muhteva ve tabiatından meydana gelmiş *bilişsel* (cognitive); ve de duygu ve değer birleşmesinden oluşan *duygusal* (affective) görünüş. Aslında önyargı nedeni sayılabilen ferdi motifler hakkındaki anlayışların çoğu, direkt veya dolaylı olarak Freudyen teorilerden oldukça etkilenmiştir. Burada, Freud'un insan kişiliği hakkındaki genel teorileri ile "grup psikolojisi" arasında kurduğu teorik bağların ayrıntılarına girmenin anlamı yoktur. Ayrıca O'nun bu bağlar hakkındaki görüşleri ilk çalışmalarına oranla son dönemdeki eserlerinde değişmiştir.

Freud'un önyargı ile ilgili iki temel görüşü var idi: Dışgrup (outgroup) düşmanlığın kaçınılmazlığı ve onun grubu bir arada tutma işlevi. Örneğin bir keresinde O şöyle yazmıştı: "Önyargının bir kısım insanların saldırganlık göstermelerini istiyab ettiği kadar, önemli sayıda insanı da sevgide birbirine bağlaması daima mümkündür". Tabii bu görüş, Sosyal Darwinizm'in anlayışlarına oldukça uygun düşmektedir⁴⁵.

Önyargının Nedenleri

İnsana ait her durumu insan psikolojisine ve insan kişiliğine bağlayan psikanalitik yaklaşıma göre önyargı psikodinamik bir süreçtir. Psikanalistlere göre önyargı ve stereotipler insanın doğal bir eğilimiyle ilişkilidir. Bu yaklaşım sahipleri, ilk çocukluk yıllarında

⁴³ Goldstein, Jeffry, *Social Psychology*, Academic Press, London 1980, s. 348.

⁴⁴ Yapıcı, Asım, *Din Kimlik ve Önyargı Biz ve Onlar*, Karahan Yay., Adana 2004, s.19; Bilgin, Nuri, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yay., İst. 1996, s. 98; Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yay., İzmir1994, s. 172; Şerif ve Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, c. II, s. 649.

⁴⁵ Harre and Lamb, *The Dictionary of Personality and Social Psychology*, s. 268, 269; Freud'un önyargı ile ilgili görüşleri için bkz. PREUD, Sigmund, *Civilization and its Discontents*, Standart Edition, Op., cit. 1930 (1976), s. 14.

yaşanan engellenmelerin duygusal gerilimler yarattığını ve ileriki yıllarda içinde bulunulan durum tarafından haklılaştırılmayan birtakım saldırganlık ve düşmanca duygular duyulduğunda, bunların yansıtma (projection) mekanizması vasıtasıyla başkalarına yüklendiği şeklinde bir model geliştirmişlerdir⁴⁶. Aslında kişinin önyargılı tutumu, kendinin de farkında olmadığı bir gereksinmeyi karşılamaktadır. Bu gereksinme, yıpranmış olan egosunu tamir etmek ve yükseltmektir⁴⁷. Çünkü önyargı artık egonun bir parçası haline gelmiştir ve dışgruplara ve bu grupların üyelerine ilişkin davranışları düzenleyen bir faktör olarak rol oynamaya başlar⁴⁸.

Freud'un kişilik teorisinin çok yoğun tesirinde kalmış olan Otoriteryen Kişilik yazarlarına göre de önyargı bilinçaltı ihtiyaçların, çatışmaların ve savunma mekanizmasının bir ifadesidir⁴⁹. Onlar, önyargı ve stereotipleri kişiliğin bir boyutu olarak değerlendirmişlerdir. Bu perspektif, ana-babanın çocuklar üzerindeki etkilerinden yola çıkmaktadır. Psikanalitik görüşe göre önyargı, olumsuz erken çocukluk çağı tecrübeleri ve engellenme sonucu beliren saldırganlık duygusunun yön değiştirerek dışgruplara yöneltilmesidir. Onlara göre önyargılı kişiler, diğer insanlara, onların kişisel özgül niteliklerinden ziyade, onların sosyal rollerini ve etnik grubunu betimleyen hazır klişelerle bakarlar. Farklı insanlar, milliyetler ve etnik gruplar hakkında katı ve kapalı kanaatleri vardır. Diğer gruplardan katı bir şekilde söz ederler. Çocuklukta ana-babalarına hissettikleri çift yönlü duygularını ifade edememeleri nedeniyle zihinlerinde bir klikleşme oluşur; bu duygular iyi ve kötü diye ikiye ayrılır. Olumlu yanlar ana-babaya bağlı kalır, olumsuz ve düşmanca duygular ise başka hedeflere, örneğin azınlıklara veya sosyal normlardan sapanlara yöneltilir. Sonuçta ana-baba figürleri tüm erdemlerin somut sembolü olurken, diğerleri kötülüklerin sembolü olmaktadır. Bu ele alış, önyargılı ayırımı kişilik psikodinamiğine dayanarak açıklamaktadır. Kişinin güdülerinin doyumu engelleniyorsa ortaya çıkan sıkıntı saldırganlığa dönüşecek, bu saldırganlığın doğrudan ifadesi toplumca hoşgörülmediğinden, yön değiştirerek toplumun horgördüğü azınlık gruplarına ya da dışgruplara karşı ayırımçı önyargı şeklinde ifade edilecektir⁵⁰.

Önyargı hakkındaki psikodinamik teoriler iki gruba ayrılmaktadır ve bu iki teori, önyargıyı açıklayan psikodinamik teorilerden en çok kullanılanlarıdır. Bunlardan birincisi, önyargıyı

46 Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, s. 103; Bilgin, ...*Kimlik Sorunu*, s. 176.

47 Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 156.

48 Şerif ve Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, c. II, s. 684.

49 Crider, Andrew B., Kavanaugh, Robert D., Goethals, George R., Solomon, Paul R., *Psychology*, Harper Collins, New York 1993, 4. Baskı, s. 498.

50 Bkz. Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 8, 9; Bilgin, *Kimlik Sorunu*, s. 119.

insanî durumlarda aramaktadır; çünkü engellenme insan hayatında kaçınılmazdır. Engellenme ve mahrumiyet, kontrol edilemeyen ve muhtemel olarak etnik azınlıklara boşaltılan düşmanlık içtepilerine kılavuzluk eder. Engellenmenin aslı kaynağı, saldırma veya saldırılabilir bir neden bulma durumunda yetersiz kaldığı zaman başka nedenler yerine, engellenmeden doğan sonuçlara karşılık "şamar oğlanı" (veya günah keçisi-scapegoating) teorisi geliştirilmiştir. Zencileri linç etme, sinegogları yakma ve azınlık gruplarının temsilcilerine saldırılar böyle davranışların örnekleri olmuştur.

Psikodinamik nedenlerden ikincisi, önyargının zayıf bir karakter veya kusurlu bir kişilik yapılanmasına sahip bir insanda ancak gelişeceği noktasında odaklanmış bir yaklaşımdır. Bu perspektif, önyargıyı normal bir durum olarak kabul etmez; önyargı nevrotik insanların güvensizliği ve şiddetli anksiyetenin sonucu olan bir postüladır⁵¹.

Pettigrew, psikodinamik yaklaşım içindeki yorumların her birini, bir haricileşme süreci olarak tanımlamıştır. Bu görüşe göre, insanlar harici olayları (insanın kendi dışındaki olayları) kendi kişisel hayatlarına göre yorumlar. Örneğin titizlik takıntısı olan bir kişi, insanları dağınık ve düzensiz olarak görebilir. Böyle bir yorum, kişinin kendi psikolojik "takıntıları" nı yansıtır. Bu teoriye göre, eğer önyargı ve diskriminasyonu değiştirmek istiyorsak, direkt olarak önyargılı kişinin üzerinde odaklanmak gerekmektedir. Fakat yine de, önyargılı insanların kimisine, psikodinamik vurgular uygun düşmez. Bu açıdan, psikodinamik yaklaşım, sosyal yapının her yerine sinmiş olan önyargı ve diskriminasyonu izah etmede tek başına yetersiz kalmaktadır⁵².

Bu başlık altında tanımlamaya çalıştığımız önyargıyı psikolojik ele alış, kişi düzeyinde durumu açıklayabilirken, toplum düzeyinde bazı sorulara cevap verememektedir. Çünkü davranışların daima hem iç hem de dış etkilerin bir sonucu olduğunu vurgulamak gerekir. Bu nedenle önyargıyı sadece psikolojik açıdan incelersek, psikolojik indirgeme yapmış oluruz. Oysa sosyal-psikolojik ele alış, gözleme dayanan sosyal olgu düzeyinden başlayıp kişilik düzeyinden geçerek gene sosyal düzeye geçmektedir⁵³. Bu açıdan önyargıyı incelerken tarihsel, sosyo-kültürel nedenleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki, insan davranışları içinde olduğu bağlamdan bağımsız değerlendirilemez. Davranışı konteks-

⁵¹ Deaux and Wrightsman, *Social Psychology...*, s. 263, 264.

⁵² Age., s. 263, 265.

⁵³ Bkz. Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 9; Şerif ve Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, c. II, s. 664.

tual değerlendiriş ise hem dinamik hem de tarihi nedenleri göz önünde bulundurarak yapılan bir değerlendirmedir.

Az önce de ifade ettiğimiz gibi, önyargıyı uyaran koşullar hakkında bilgiye sahip olmaksızın tek tek bireyler düzeyinde analiz yapmak, sadece kişilik özelliklerinin bir betimlemesi olmaktan öteye gidemez⁵⁴. Peki, öyleyse önyargıyı uyaran nedenler nelerdir? Deaux ve arkadaşları, önyargı nedenlerini şu başlıklar altında sıralamaktadırlar: Tarihsel, ekonomik, durumsal (fenomenal), kişiliksel ve sosyokültürel nedenler⁵⁵.

Önyargıyı psiko-sosyal nedenlerin yanı sıra, pratikte sağladığı sosyo-ekonomik avantajlar açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Klineberg, önyargıların pratik bir amaca yönelik olabileceğini ve bazılarının bundan yarar sağladığını, çeşitli örnekler vererek ustalıkla ortaya koymuştur; kölelik ve sömürgecilik dönemlerinde önyargıların ekonomik yararları açıktır; bu sayede beyazlar istedikleri her şeyi ele geçirmişlerdir. Nazi Almanya'sında Yahudilerin işgal ettiği mevkiiler, seçimler öncesinde partizanlara vaat edilmiş ve bu az çok yerine getirilmiştir. Fakat yine de önyargılı kişiler genelde ekonomik motiflerini gizleyerek daha soylu nedenler gösterirler⁵⁶.

Herder, "önyargı zamanında iyidir" der. Çünkü insanı mutlu kılar. Halkları kendi merkezine getirir ve onları köklerine sağlam bir şekilde bağlar. Allport'a göre de önyargı -özellikle de dışgüdümlü dindarlar için- pratikte yararlar sağlayan bir oluşumdur. Freud açısından da önyargı önemli sayıda insanı sevgide birleştirme kapasitesine sahiptir. Önyargı, bize verilmiş olan hayatı korumaya yönelik iş görür. Bireylerin ve sosyal hayatın savunma mekanizmalarından biridir. Bireyin, grubun ve cemaatin varlığını sürdürmesini sağlayarak bozulma ve dağılmaya karşı mukavemet eder⁵⁷.

Prothro'nun bir "Amerikan açmazı" olarak değerlendirdiği önyargılar, aile, öğretmenler ve arkadaşlardan öğrenilmiş tutumlardır⁵⁸. Bu nedenle önyargıları insanın doğal eğilimine bağlamak yerine öğrenme sürecinin bir parçası olarak gören yaklaşımlar daha çok kabul görmektedir. Önyargılar, bizim deneyim yoluyla elde ettiğimiz tüm değer sistemlerine veya tutumlara uygulanan açıklayıcı ilkelere tabidir. Kaldı ki önyargının gerçeklik üzerinde yaptığı

⁵⁴ Şerif ve Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, c. II, s. 657.

⁵⁵ Deaux and Wrightman, *Social Psychology...*, s. 260-266.

⁵⁶ Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, s. 105.

⁵⁷ Bkz. Bilgin, *Age.*, s. 111; Bilgin, *Kimlik Sorunu*, s. 181; Allport and Ross, "Personal Religious Orientation..." *Current Perspectives...*, s. 133; Harre and Lamb, *Dictionary of Personality...*, s. 269; Lindom, Tage, Başaklar ve Ayrık Otları *Modernliğin Sahte Kutsalları*, (çev. Ömer Baldık), *İnsan Yay.*, İst. s. 92-105.

⁵⁸ Golden, *Social Psychology*, s. 362, 363, 372.

çarpıtmalar ilk çocukluk yıllarında görülmez, sonradan belirir. Eğer sosyal hiyerarşinin dayattığı engeller yoksa fiziksel görünüş bakımından farklı insanlar arasında derin dostluklar kurulabilir⁵⁹.

Bir *sosyal öğrenme* yoluyla edinilen önyargılar çok küçük yaşlarda aile içinde öğrenilmeye başlar. Çocuk, sen nesin diye sorulduğunda etnik veya dinî grup üyeliğine göre cevap verebilir. Bunun yanında bazı grup etiketlerini öğrenmiştir; bu grup etiketleri küçümseyici sıfatlar içeriyorsa, çocuk bu kelimelerin yalnızca öfkeli olduğunda ya da kötü söz söylenirken kullanıldığını bilir. Çocuk biraz büyüüp okula gitmeye başlayınca, içinde yetiştiği mahalle, kasaba onu etkilemeye devam eder. Çocuğun çevresinde söylenen sözler, yapılan davranışlar, yargılamalar, dedikodular, uydurulan lakaplar çocukların zihinlerinde izlerini bırakırlar ve onların da ana-babaları veya komşuları gibi aynı önyargıları benimsemelerine yol açarlar. Böylece çocuk kesin özdeşleşmeler kurarak hayatta bazı "yerleri" olduğunun farkına varmaya başlar. Gelişen egosu, "ben neyim" in yanı sıra "ben ne değilim" den oluşur. Kendi tarafındakilere ve başkalarına "nasıl davranırım" üzerinde kavramlar geliştirir. Akran grupların etiketlerini kullanır. Liseye vardıklarında ise çocukların kalıpyargıları neredeyse erişkin topluluğunun kalıpyargılarının düzeyine yaklaşır. Bu esnada kalıpyargıların oluşmasında ana-babanın ve akranların rolü unutulur ve bunun eskiden de böyle olduğunu düşünür⁶⁰. Yetişkinlik çağında ise o, artık daha geniş bir sosyokültürel yapının neden olduğu önyargılara sahip biridir.

Sosyologlar ve antropologlar, önyargı ve dışlama nedenleri olarak sosyokültürel faktörlere sıkça vurgu yapmaktadırlar. Bu sosyokültürel faktörler arasında, şehirleşme, makineleşme ve karmaşanın artma fenomeni, belli grupların yukarı doğru hareketliliği, yetenek ve eğitime fazlaca vurgu, iş (meslek) yetersizliği ve diğerleriyle rekabet, sınırlı bir şekilde kullanılabilir alan üzerinde nüfus artışı ve yeterli konut olmayışı, pek çok insanın içinde bulunduğu standartların gelişimindeki yetersizliğin başkalarına (diğer insanlara, organizasyonlara, kitle iletişim araçlarına...) bel bağlamaya neden olması ve davranışların uydumcu tipte sonuçlanması ve de, ahlakî değişmelerle birlikte ailenin rolü ve fonksiyonunun değişmesi ve bir de medya sayılabilir⁶¹.

Pek çok psikolog, önyargının psikanalistlerin belirttiği gibi yalnızca kişilikten değil, daha çok kültürden kaynaklandığını kanıtlamıştır. İnsanlar aile ve yakınlar tarafından verilip sağlamaştırılan

⁵⁹ Bilgin, *Kimlik Sorunu*, s. 177; Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, s. 104.

⁶⁰ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, s. 554; Şerif ve Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, c. II, s. 663.

⁶¹ Deaux and Wrightman, *Social Psychology*, s. 261, 62; SEARS et. all., *Social Psychology*, s. 404.

bilgilendirme ve kimlik kazandırma esnasında diğer tutumları benimserken hoşgörüsüz tutumları da benimserler. Thomas Pettigrew önyargıda kişiliğin ve kültürel olarak öğrenilmiş tutumların her ikisinin de rolünü test etmiş ve bunun kültürden kaynaklandığı sonucuna varmıştır⁶². Buraya kadar ifade ettiklerimizden de anlaşılacağı üzere önyargıyı anlamada kişisel ve sosyal faktörlerin ikisinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Açıkçası, önyargı gibi sosyal bir durumu yalnızca ferdi kişiliğin bir sonucu olarak anlamak mümkün değildir. Öncelikle, sosyal ve kültürel etkiler çok daha güçlüdür. Diğer taraftan da bu alışkanlıkları gerçekleştirenler fertlerdir⁶³. Bu açıdan önyargıyı incelerken, bir tarafta *psikolojik* diğer tarafta da *sosyal indirgemecilikten* kaçınmak için önyargı fenomenini durumsal, kişisel ve sosyokültürel faktörlerin *karşılıklı ilişkisi* açısından ele almak gerekmektedir. Böylece önyargının, psikodinamik, tarihsel, ekonomik, durumsal, sosyal öğrenme, kitle iletişim ve kültürün oluşturduğu faktörler yumağının ortak etkimesi sonucu oluştuğu görülecektir. Goldstein'in dediği gibi, önyargılar daha çok, belki de en önemli olarak durumsal, tarihsel ve kültürel düzeyde ortaya çıkmaktadır. Eğer bu argümanlar doğruysa, ne zaman ki büyük ölçüde sosyal-politik-tarihsel-ekonomik bağlam (context) değişir, o zaman önyargı ve ayrımcılık (discrimination) da değişecektir⁶⁴.

d. Denetim Odağı

Denetim odağı kavramı ilk defa Phares tarafından ortaya atılmış ve daha sonra Rotter bunu geliştirmiş ve son şeklini vermiştir. Bu kavram, daha çok insanların hayatlarında meydana gelen olayların kendi şahsî davranışlarının veya kişilik özelliklerinin bir sonucu mu, yoksa bir şans, talih, kader, başka güçler veya kendi kontrollerinin ya da idraklerinin ötesinde güçlerin etkisiyle mi olduğu sorunu üzerine odaklanır⁶⁵. Kişi, yaşadığı olayların sorumluluğunu kendi dışındaki olaylara (kader, şans vs.) yüklediğinde dıştan kontrole inanç (external locus of control), yaşadığı olayların sorumluluğunu kendi davranış özelliklerine göre algıladığında ise içten kontrole inançtan (internal locus of control) söz etmekteyizdir⁶⁶.

Rotter tarafından yeni bir kişilik boyutu olarak ortaya atıldıktan sonra, denetim odağının pek çok psikolojik değişkenle

⁶² Bkz. Crider and et. all., *Psychology*, s. 440.

⁶³ Benyard and Hayes, *Psychology*, s. 407.

⁶⁴ Goldstein, *Social Psychology*, s. 372.

⁶⁵ Bkz. Harre and Rom, *The Dictionary of Personality and Social Psychology*, s. 211.

⁶⁶ Phares, Jerry E., *Locus of Control in Personality*, General Learning Press, New Jersey 1976, s. 23.

ilişkisi araştırılmıştır. Bu değişkenler arasında okul başarısı, öze saygı, sigarayı bırakma, toplumsal etkiye direnme ve benzerleri sayılabilir. Bu nedenle denetim odağının kimi yazarlarca tipolojik bir kavram olarak ele alındığına tanık olunmaktadır. Denetim odağı tipolojik bir kavram değildir. İnsanlar değişmez bir biçimde kesin olarak içten denetimliler ve kesin olarak dıştan denetimliler şeklinde iki sınıfa ayrılamazlar. Unutulmamalıdır ki, bir bireyin belli bir durumdaki davranışını birçok değişken birlikte belirlemektedir. Denetim odağına ilişkin olarak insanları değişmez ve kesin iki sınıfa ayırmak, bu değişkenleri gözden kaçıran bir sıralama hatası olur⁶⁷. Zaten denetim odağıyla ilgili çalışmalarda görülmüştür ki, içten ya da dıştan denetimlilik bir kez nasıl kalıplanmışsa o şekilde kalan bir kişisel özellik değildir. Örneğin "rehberlik hizmetleriyle dıştan denetimliliğin içten denetimliliğe doğru değişme gösterdiği ortaya çıkmıştır⁶⁸". Denetim odağına ilişkin inançlar, içinde bulunulan koşulların bir işlevi olarak değişme eğilimindedir. Dıştan denetimliliğe doğru bir kayma, genellikle işlerin kötü gittiği, şansın gülmediği, umutların boşa çıktığı sorunlu durumlarda gözlenmekte, içten denetimliliğe doğru bir kayma ise daha çok kişisel yeterlilik ve etkinlik duygularını güçlendiren koşul ve olayların bir işlevi olarak görünmektedir⁶⁹.

Denetim odağını hazırlayan ve oluşturan ön koşullar içerisinde ailenin en önemli faktör olduğu ortaya konmuştur. Çocuklara sık sık uygulanan güç gösterisi yetersiz bir iç denetim oluşmasına yol açarken, çocuğu ikna etmek, onun kendi davranışlarının sonuçlarını anlamasını sağlamak türünde disiplin yöntemleri de içsel denetimin gelişmesine yardımcı olmaktadır⁷⁰. Anne-babanın, çocuktan bağımsızlık beklentisi, ilgi-şefkat gösterme, olumlu ilişki, tutarlı disiplin, destekleyici yardım, kabul, standartların belirliliği gibi tutumların çocuğun içsel denetimli olması ile olumlu ilişkisi görülürken; anne-babanın çocuğu reddetme, soğukluk, aşırı koruyuculuk, otoriterlik, duygusal ve fiziksel cezalandırma, tutarsız disiplin gibi tutumların ise çocukta dışsal denetimliliğin gelişmesi ile olumlu ilişkili olduğu görülmüştür⁷¹. Ayrıca yaş, denetim odağını belirleyen bir başka

⁶⁷ Dönmez, Ali, "Denetim Odağı (Locus of Control) ve Çevre Büyüklüğü", A.Ü.E.B.F. Dergisi, C.16, sy. 1, s. 39; Dönmez, Ali, "Denetim Odağı", A.Ü.E.B.F. Dergisi, c. 18, sy. 1-2, s. 42.

⁶⁸ Dönmez, "Denetim Odağıyla İlgili İnançlarda Değişiklikler", Hitler İsteseydi, Haz. Ali Dönmez, Gündoğan Yay., Ankara1994, s. 212.

⁶⁹ Agm., s. 207.

⁷⁰ Kağıtçıbaşı, *Çiğdem, İnsan-Aile-Kültür*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İst. 1991, s. 51, 52.

⁷¹ Yeşilyaprak, "Denetim Odağının Belirleyicileri ve Değişimine İlişkin Araştırmalar: Bir Eleştirel Değerlendirme", s. 44; Dönmez, "Denetim Odağı ve Çevre Büyüklüğü", s. 40, 41.

faktördür. Yaş ilerledikçe denetim odağının dıştan içe doğru bir değişiklik gösterdiği yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir⁷².

Denetim odağını etkileyen bir başka etken ise kültürdür. Asya ve Ortadoğu ülkelerinde geçerli olan aile disiplini kurallarıyla karşılaştırıldığında, Avrupa ve Amerikalı aileler çocuk terbiyesinde daha az denetim kullanmaktadırlar⁷³. Bu nedenle Batı kültüründe yaşayanlar içten denetimli olurken, Japonya gibi otoriter kültürde yaşayan insanlar daha dıştan denetimli olmaktadır⁷⁴.

İçten-Dıştan Denetimlilik

Bazı bireyler, hayat kazanımlarının yalnızca şansa bağlı olduğuna, insanların kendi kaderlerinin efendisi olmadıklarına ilişkin oldukça güçlü bir inanç geliştirmektedirler. Bunun tersine diğer bazıları da arayan bulur, eken biçer, çalışan kazanır biçiminde, iyi ya da kötü, kendilerine olanlardan sorumlu oldukları yönünde oldukça kalıcı bir inanç taşımaktadırlar. Genellikle birinci gruba girenlerden dıştan denetimliler, ikinci gruba girenlerden de içten denetimliler olarak söz edilmektedir⁷⁵. İçten denetimli insanlar, davranışlarının sonuçlarını kendi gayretlerine veya kişisel özelliklerine hamletme eğilimine sahiptirler. Dıştan denetimli yönelime sahip insanlar ise, davranışlarının sonuçlarını kader, şans, talih veya başka kudretli güç odaklarının bir neticesi olarak görme eğilimindedirler. İçten denetimliler bir problemle karşılaştıklarında o probleme karşı göğüs germe eğilimindeyken dıştan denetimlilerde böyle bir durum söz konusu değildir⁷⁶.

Görüldüğü üzere içten ve dıştan denetimli bireyler bazı temel özellikler bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu özellikleri hem karşılaştırmalı hem de türleri bakımından sıraladığımızda içten-dıştan denetimlilik kavramı daha netlik kazanacaktır. Bu özellikler şunlardır:

Dıştan denetimli kişiler (person with external locus of control), kendi istek, gereksinim, algılama ve yorumlarından daha çok diğerlerinin istek, gereksinim, algılama ve yorumlarına göre davranışlarını düzenlemektedirler⁷⁷. İşlerini olurlarına bırakmaktadırlar. Hayat rüzgârı onları nereye savurursa oraya gitmekte ve böylece kendilerinin dışındaki güçlerin kendilerini etkileme düzeyini

⁷² Dönmez, "Denetim Odağıyla İlgili İnançlarda Değişiklikler", s. 205.

⁷³ Kağıtçıbaşı, age., s. 73.

⁷⁴ Yeşilyaprak, age., s. 45.

⁷⁵ Dönmez, Ali, "Denetim Odağı", A.Ü.E.B.F. Dergisi, c. 18, sy. 1-2, s. 35.

⁷⁶ Phares, Jerry, *Introduction of Personality*, Harper Collins, New York 1991, Third Ed., s. 351.

⁷⁷ Cüceloğlu, *Yetişkin Çocuklar*, s. 216.

en aza indirgediklerine inanmaktadırlar⁷⁸. Başarısızlık ve yetersizlik durumlarında kendilerini çevreye karşı aklayabilirler. Başarısızlık durumlarında kendilerini arkada tutarlar. Onların inançlarına göre, maalesef dünya kontrollerinin ötesindedir ve çok az çaba sarf etmeye ve çok hata yapmaya onları yönlendirmektedir⁷⁹. Bunun yanında eğer bu kişiler bir grubun üyesi iseler, grubun yanlış yargılarına daha fazla uyarlar ve diğerlerinin yargılarının doğruluğu üzerine kendi yargılarına olduğundan daha fazla güvenirlirler⁸⁰.

İçten denetimli kişi (person with internal locus of control), başkalarına göre değil, kendi istek, gereksinim, algılama ve yorumlarına uyarak davranışlarını düzenler⁸¹. İçten denetimli bireyler, ödül ve cezanın öncelikle kendi davranışlarının bir neticesi olduğuna inanırlar. Olaylar karşısında şans, kader gibi değerlendirmelere daha az yer vermektedirler. Daha aktif ve mücadeleci bir yapıları vardır⁸².

Genellikle bu insanlar:

1) Entellektüel ve akademik etkinliklere daha çok zaman harcayabilirler; okul başarıları daha fazladır, yarışma ortamında daha üstün başarı sağlarlar.

2) Toplum yaşantısında aktiftirler; çevrelerinde değişiklik yaratmaya, etkinliklere katılmaya ve başkalarına yardım etmeye yatkındırlar.

3) Kendileriyle barışık, başkalarıyla iletişim kurmada rahat ve başarılıdırlar.

4) Kendilerini etkili, güvenli ve bağımsız kişiler olarak algıladıklarından çevrelerini ve geleceklerini etkileyebilmeye ilişkin inançları dıştan denetimlilere oranla çok fazladır.

5) Amaçlarına ulaşmada kendisine yardımcı olabilecek çevresel uyaranları ve ipuçlarını en üst düzeyde kullanarak hareket edebilmektedirler⁸³.

6) Kendileri için sorumluluk alırken, başkalarına da sorumluluk yüklerler.

7) Edimlerinde daha uyanık ve dikkatli, sorunları çözmeye çalışırken bilgi toplama ve işlemede daha etkili, olumsuz koşulları

⁷⁸ Phares, Locus of Control in Personality, s. 27, 29.

⁷⁹ Crider, et. all., *Psychology*, s. 516; Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s. 421.

⁸⁰ Dönmez, "Denetim Odağı: Temel Araştırma Alanları", ... s. 180.

⁸¹ Cüceloğlu, *Yetişkin Çocuklar*, s. 217.

⁸² Phares, age., s. 29, 30.

⁸³ Yeşilyaprak, Binnur, *Lise Öğrencilerinin İçsel Ya da Dışsal Denetimli Oluşlarını Etkileyen Etmenler*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ank. 1988, s. 5,6; Burger, Jerry M., *Kişilik*, (çev. Deniz Erguvan Sarıoğlu),Kaknüs Yay., İst 2006, s. 592, 593.

değiştirmek için çaba harcamaya daha eğilimlidirler. Yalnızca toplumsal etkiye daha fazla direnmekle kalmayıp, kişisel özgürlük kaybına karşı da güçlü tepkiler göstermektedirler. Siyasi ve toplumsal etkinliklere daha etkin katılırlar. Bir sorunla karşılaştıklarında bilgi elde etmek için çok çaba harcamalarının yanında elde ettikleri bilgileri hatırlamada daha üstün, var olan bilgilerinin yeterliliğine de az inanırlar ve hayatla başa çıkmada (coping) daha etkilidirler. Dıştan denetimli bireyler anlıksal doyumlarla tatmin olurken, bunlar daha uzun vadeli tatminler ve ödüllere peşinde koşarlar. Özerk, kendine güvenli, aktif bir davranış eğilimine sahip olduklarından sosyal değişime daha yatkındırlar. İçten denetimli bireyler bilgi toplama ve istemeye daha eğilimlidirler. Hatta kendileri için olumsuz anlam bile taşısa dıştan denetimlilerden daha fazla bilgi edinmeye çalışırlar. Bir şeye karar vermeden önce, düşünmeye daha fazla zaman ayırırlar. Dikkat dağıtıcı uyarılardan etkilenmemeyi başardıklarından belli bilişsel etkinliklerde dıştan denetimlilerden daha başarılı olmaktadırlar. Herhangi bir başarısızlık durumunda suçu başkalarına yüklemeye, çevresel koşullardan yakınmaya dıştan denetimliler kadar müracaat etmezler. Bu açıdan dıştan denetime inanma, kişiye suçu dışarıya yükleme yoluyla başarısızlığın olumsuz sonuçlarını hafifletme imkânı veriyor görünmektedir⁸⁴.

2. KONU

Bu araştırmada ele alınan konu din eğitimi ile kişilik arasındaki ilişkidir. Din eğitimi ile bu araştırma için seçilmiş olan kişilik değişkenleri arasında nasıl bir ilişki vardır? Din eğitimi resmi kurumlardan (İlahiyat, İHL..) almış olmak ile dini cemaatlerden almanın kişilik üzerinde farklı etkileri olabilir mi? Din eğitimi almayanların kişilik yapıları nasıldır? Kısacası din eğitimi almanın veya bu eğitimi almamış olmanın kişilik yapılanmasına katkısı nedir? Bu ve benzeri sorular araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Amaç ve Önem

Çalışmamızda iki ana değişken kullanılmıştır. Bunlar din eğitimi ile ilgili değişkenler ve kişilik ile ilgili değişkenlerdir. Din eğitimi ile ilgili değişkenler (bağımsız değişken) şunlardır:

⁸⁴ Dönmez, "Denetim Odağı: Temel Araştırma Alanları", s. 183-195; Dönmez, Ali, "Belirli Toplumsal Durumların Algılanmasında Denetim Odağının Etkisi", A.Ü.E.F. Dergisi, sy. 17, 1-2, 1984, s. 146; Kağıtçıbaşı, Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları, s. 22; Crider, et.all., Psychology, s. 516; Bkz. Dönmez, Ali, "Denetim Odağı ve Çevre Büyüklüğü", s. 39, 40.

1. Orta öğretimdeki din bilgisi dersleri hariç din eğitimi **almamış** olmak. (Din eğitimi almayan öğrenci bulmak oldukça güçtür. Zira 1980 Anayasası ile din dersleri zorunlu hale getirilmiştir.)

2. Çocukluğunda aileden ciddi derecede din eğitimi almış olmak.

3. Bağlı bulunduğu dini cemaatten yeterli derecede din eğitimi almış olmak.

İkinci değişkenimiz olan kişilik ile ilgili değişkenler (bağımlı değişken) şunlardır:

1. Otoriteryenizm
2. Dogmatizm
3. Önyargı
4. Denetim odağı (içten-dıştan denetimlilik)

Bu araştırmanın amacı yukarıda belirttiğimiz değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek ve elde edilen sonuçları sosyal bilimsel literatüre ve özellikle de din psikolojisi literatürüne sunmaktır. Dindarlığı belirleyen en önemli faktörlerden biri, bireyin nereden ve hangi düzeyde din eğitimi aldığıdır. Bu yüzden din eğitimi fenomeninin kişilik ile ilişkisini incelemek, araştırmamızın önemini artırmaktadır.

Hipotezler

Araştırmamızın önemli yanlarından biri de incelemeyi kolaylaştırması ve sonuçların yorumlanmasına katkıda bulunması amacıyla bazı hipotezler geliştirilmiş olmasıdır. Bu hipotezler şunlardır:

1. Dini cemaat içinde din eğitimi almış olanlar, İlahiyat fakültesi gibi kurumlardan din eğitimi alanlardan ve yalnızca orta öğretimde din eğitimi almış olanlardan daha otoriteryen, dogmatik, önyargılı ve dıştan denetimlidir.

2. İlahiyatlılar diğer fakültelilerden daha otoriteryen ve daha içten denetimlidirler. Diğer fakülteliler (Eğitim fak. ve Felsefe bölümü öğrencileri) İlahiyatlılardan daha önyargılıdır.

3. Liseyi İmam-Hatip Lisesinde bitirenler, düz lise mezunlarından daha otoriteryen ve daha içten denetimli ve daha hoşgörülüdür.

4. Çok sıkı disiplin altında büyütülenler çocukluğunda ana-babasından çok şefkat görenlerden daha otoriteryen, daha dogmatik, daha önyargılı ve daha dıştan denetimlidir.

3. YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evreni, Bursa ilindeki Uludağ Üniversitesi öğrencileridir. Araştırmanın örnekleme ise, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünden rastsal yöntemle seçilmiş öğrencilerdir.

Örneklemin Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

CİNSİYET	FAKÜLTE	IHL	L	Toplamlar
K	I	96	1	97
K	F	1	53	54
K	EF	0	53	53
	Toplam	97	107	204
E	I	76	2	78
E	F	0	19	19
E	EF	0	14	14
	Toplam	76	35	111
	ColumnTotal	173	142	315

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi ankete katılan deneklerden 204'ü kız, 111'i erkektir. Bu ankete katılan öğrencilerin 175'i U. Ü. İlahiyat Fakültesi (I), 73'ü U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü (F), 67'si ise U. Ü. Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü (EF) öğrencisidir. Bu öğrencilerin 173'ü İHL mezunu, 142'si ise düz lise mezunudur. Yine tabloda görüldüğü gibi İHL mezunu sadece bir öğrenci İlahiyat dışında bir programa yerleştirilmiştir. İHL mezunlarının ÖYS puanlarının 0.2 ile çarpılmasının ne kadar etkili olduğu tablodan açıkça anlaşılmaktadır.

Ölçme Araçları ve Uygulama

Araştırmada Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Konumuzla ilgili başka araştırmalarda kullanılmış olan⁸⁵ anketlerin ölçme kapasitesi en yüksek olan maddeleri (item) alınmış ve yeni bir ölçek geliştirilmiştir. Anketler "bir defada gruba uygulanarak anket verme" (grup-

⁸⁵ Bkz. Gürses, İbrahim, Kölelik ve Özgürlük arasında Din, Arasta yay., Bursa 2001.

administered questionare) yöntemine bağlı kalınarak adı geçen fakülte dersliklerinde uygulanmıştır.

Araştırmamız için seçtiğimiz değişkenlere korelasyon analizi uygulanmıştır. Psikoloji alanında en çok kullanılan gözlem metodu genellikle korelasyon metodudur. "Korelasyon metodu" terimi çoğu zaman iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmek için spesifik bir analizi ifade etmektedir.

Anket verileri bilgisayarlı istatistik programı olan Statistica programına girilmiş ve korelasyon matrisi (correlation matrix) ve çapraz tablolar (crosstabulation tables) aracılığıyla veriler değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

1. Din Eğitimi Kişilik İlişkilerinin Sonuçları

Tablo 1: KORELASYON ANALİZİ (CORRELATION MATRIX) $p < ,05000$

N=315	V10	V16	V17	V27	V28
V4	,033	,154	,092	,109	-,064
	p=,558	p=,006	p=,103	p=,054	p=,261
V5	-,068	,115	,105	,062	-,109
	p=,232	p=,042	p=,062	p=,276	p=,053
V6	,008	,038	,035	,129	,063
	p=,892	p=,504	p=,533	p=,022	p=,266
V7	-,207	,060	,056	,182	,057
	p=,000	p=,290	p=,319	p=,001	p=,316
V8	-,113	,049	,089	,106	-,080
	p=,045	p=,383	p=,114	p=,061	p=,158
V9	-,111	,066	,138	,159	-,016
	p=,048	p=,240	p=,014	p=,005	p=,773
V11	,022	,021	-,000	,090	-,081
	p=,704	p=,717	p=,996	p=,110	p=,151
V12	,061	-,072	-,039	-,029	,055
	p=,284	p=,203	p=,487	p=,608	p=,333
V13	,019	,083	,005	,154	-,066
	p=,733	p=,140	p=,930	p=,006	p=,244
V14	,050	,025	-,048	-,077	-,123
	p=,373	p=,662	p=,392	p=,173	p=,030
V15	-,018	-,029	,040	,100	-,023
	p=,755	p=,609	p=,480	p=,077	p=,679

V18	-,113	,051	,134	,213	,032
	p=,045	p=,372	p=,018	p=,000	p=,568
V19	-,388	,106	,259	,225	-,037
	p=,000	p=,061	p=,000	p=,000	p=,519
V20	,352	-,099	-,152	-,149	,027
	p=,000	p=,079	p=,007	p=,008	p=,635
V21	,048	-,075	-,101	-,038	,028
	p=,396	p=,186	p=,075	p=,502	p=,626
V22	-,273	,024	,234	,095	-,063
	p=,000	p=,668	p=,000	p=,092	p=,266
V23	,394	-,052	-,293	-,132	,048
	p=,000	p=,360	p=,000	p=,019	p=,399
V24	-,239	,008	,144	,080	-,033
	p=,000	p=,890	p=,010	p=,158	p=,564
V25	-,101	,093	,061	,029	-,079
	p=,072	p=,098	p=,280	p=,605	p=,162
V26	,218	-,035	-,076	-,042	,057
	p=,000	p=,537	p=,180	p=,456	p=,314

a. *Orta Öğretimdeki Din Dersleri Dışında Din Eğitimi **Almayanların** Kişilik Değişkenleriyle İlişkisi*

Orta öğretimdeki din dersleri dışında din eğitimi **almama** durumunu tespit eden değişken **10** numaralı madde (item) dir. Bu değişkenin kişilik değişkenleriyle ilişkisi yukarıdaki tabloda (korelasyon matrisi) görülmektedir. Buna göre: **Otoriteryenizmi** ölçen maddelerden **7, 8 ve 9.** maddelerle bu değişkenin ilişkisi yüksek düzeyde anlamlı fakat negatiftir. Bu korelasyon, orta-öğretim dışında din eğitimi **almayanların** daha az otoriteryen oldukları anlamına gelmektedir.

Ortaöğretim dışında din eğitimi **almayanların dogmatizm** ile ilişkisi ise şöyledir: Bu değişkenin dogmatizmi ölçen değişkenlerden **18.** değişken ile ilişkisi tespit edilmiştir. İlişki anlamlı fakat ilişkinin yönü negatiftir. Buna göre din dersleri dışında din eğitimi almayanların daha az dogmatik olma eğiliminde oldukları ortaya çıkmaktadır.

Burada sonuçlarını vermeye çalıştığımız bağımsız değişkenimizin **önyargı** ile ilişkisine gelince şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Bu değişkenin önyargıyı ölçen neredeyse bütün değişkenlerle ilişkisi vardır. İlişkiler ise p=,000 düzeyinde anlamlıdır. Fakat orta öğretim dışında din eğitimi almamış olan bu denekler dindarlara ve diğer Müslüman toplumlara karşı yoğun önyargıya sahipken, inançsızlara karşı yüksek hoşgörüyeye sahiptirler. Çünkü p=,000 düzeyinde

anlamli olan bu önyargi ilişkisi dindarlara karşı pozitif, laiklere ve inançsızlara karşı ise negatif istikamete sahiptir.

b. Çocukluğunda Ailesinden Ciddi Derecede Din Eğitimi Alanların Kişilik Değişkenleriyle İlişkisi

Din eğitimini ailesinden alma durumunu tespit eden bağımsız değişken **17** numaralı maddedir. Bağımsız değişkenimizin kişilik değişkenleriyle olan ilişkisi korelasyon matrisinde görülmektedir. Aileden din eğitimi alma değişkeninin **otoriteryenizmi** ölçen maddelerden **9.** madde ile ilişkisi tespit edilmiştir. Bu ilişki $p=,014$ düzeyinde anlamlıdır. Buna göre; din eğitimini aileden alanlar, sadece orta öğretimde din eğitimi alanlardan daha otoriteryen olma eğilimindedir.

Korelasyon matrisinden anlaşıldığına göre din eğitimini aileden alanların **dogmatizm** maddelerinden 18. madde ile $p=,018$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişkisi tespit edilmiştir

Bağımsız değişkenimizin önyargı ile ilişkisi ise **19, 22, 24.** değişkenlerle anlamlı ve pozitif iken **20** ve **23.** değişkenlerle anlamlı ve negatiftir. Bu ilişkiden şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Din eğitimini ailesinden alanlar inançsızlara karşı önyargılı olurken dindarlara karşı ise çok daha az önyargılı olma eğilimindedirler.

c. Dini Grup İçerisinde Yeterli Derecede Din Eğitimi Aldığına İnananların Kişilik Değişkenleriyle İlişkisi

Ankette din eğitimini kendi dini cemaatinden aldığını ifade edenleri temsil eden madde **27** numaralı değişkendir. Dini cemaatten din eğitimi alma değişkeninin **otoriteryenizmi** ölçen maddelerden **7, 9** ve **13.** item ile ilişkisi tespit edilmiştir. İlişkiler anlamlı ve ilişkinin yönü pozitifdir. Buna göre cemaatten din eğitimi almanın otoriteryenizm ile ilişkisi olduğu, bu ilişkinin güçlü ve anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Yine korelasyon matrisinden anlaşıldığı gibi din eğitimini cemaatten alma durumu ile **dogmatizmi** ölçen maddelerden **6** ve **18.** değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, dini cemaat içinde din eğitimi alanların daha dogmatik olma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır.

Bağımsız değişkenimizin **önyargı** ölçek maddeleriyle ilişkisinde ise şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştır: Din eğitimini dini gruptan almayı temsil eden **27** no'lu değişken ile **19.** değişken arasında $p=,000$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki, **20** ve **23.** değişkenlerle ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, dini cemaat içerisinde din eğitimi almanın medyadaki alevi ve inançsızlıkla ilgili

durumlara karşı bir önyargı oluşturma kapasitesinde olduğu görülürken, yalnızca laiklere ve inançsızlara karşı ise bir önyargı oluşturmadığı ancak İslamcılara ve dindarlara karşı ise korumacı tutuma yol açtığı gözlenmektedir.

d. *Çok Sıkı Disiplin Altında Büyütülmek İle Kişilik Değişkenlerinin İlişkisi*

Çocukluğunda çok sıkı disiplin altında büyütüldüğünü ifade edenleri temsil eden **16** numaralı değişkendir. Bu değişkenin kişilik değişkenlerinden sadece **4** ve **5.** değişkenlerle ilişkisi anlamlıdır. Bunun dışında başka bir kişilik değişkeni ile anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Buna göre, gençler çocukluk döneminde ana babaları kendilerine nasıl davranmışlarsa yetişkinliklerinde aynı türden eğitim anlayışına sahip olmaktadır.

e. *Çocukluğunda Ana-babadan Çok Sevgi ve Şefkat Görenlerin Kişilik Değişkenleriyle İlişkisi*

Bağımsız değişkenimizi temsil eden anket maddesi **28** numaralı değişkendir. Bu değişkenin bütün anket boyunca sadece **14.** değişken ile $p=,030$ düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, anne babadan çok şefkat ve ilgi görmenin bu araştırmada seçilmiş olan kişilik özellikleri ile hiçbir ilişkisi yoktur.

f. *Orta Öğretimdeki Din Dersleri Hariç Din Eğitimi Almayanların Denetim Odağı İle İlişkisi*

Tablo 2: Din Eğitimi Değişkeni İle Denetim Odağı İlişkisi

V10	V31	V31	
DineğitimiAlmayanlar	İçtendenetim	Dıştendenetim	Totals
G_1:0	1,000	0,000	1,000
Row%	100,00%	0,00%	1,000
G_2:1	147,000	45,000	206,000
Row%	71,36%	21,84%	206,000
G_3:2	5,000	1,000	6,000
Row%	83,33%	16,67%	6,000
G_4:3	43,000	52,000	102,000
Row%	45,00%	55,00%	102,000
AllGrps	100,00%	98,000	315,000

Orta öğretimdeki din dersleri hariç din eğitimi almayanların içten denetimlilik oranı %45, dıştan denetimlilik oranı ise % 55 tir.

g. Ailesinden Din Eğitimi Alanların Denetim Odağı İlişkisi

Tablo 2a: Din Eğitimi Değişkeni İle Denetim Odağı İlişkisi

V17	V31	V31	
Dineğitiminiailedenalma	I	D	Totals
G_1:1	93,000	70,000	176,000
Row%	52,84%	39,77%	176,000
G_2:2	41,000	16,000	63,000
Row%	65,08%	25,40%	63,000
G_3:3	62,000	12,000	76,000
Row%	82,00%	18,00%	76,000
AllGrps	52,84%	98,000	315,000

Din eğitimini ailesinden alanların içten denetimlilik oranı %82, dıştan denetimlilik oranı ise % 18 dir.

h. Din Eğitimi Dini Grup İçerisinde Alanların Denetim Odağı İle İlişkisi

Tablo 2b: Din Eğitimi Değişkeni İle Denetim Odağı İlişkisi

V27	V31	V31	V31	
	G_1:0	I	D	Totals
G_1:0	0,000	9,000	0,000	9,000
Row%	0,00%	100,00%	0,00%	9,000
G_2:1	9,000	63,000	42,000	114,000
Row%	7,89%	55,26%	36,84%	114,000
G_3:2	6,000	47,000	24,000	78,000
Row%	7,69%	60,26%	30,77%	78,000
G_4:3	5,000	77,000	32,000	114,000
Row%	4,39%	67,54%	28,07%	114,000
AllGrps	20,000	100,00%	98,000	315,000

Bağlı buldukları dini grup içerisinde din eğitimi alanların içten denetimlilik oranı % 67 dıştan denetimlilerin oranı ise % 28 dir. Din eğitimi değişkeni ile bir kişilik özelliği olan denetim odağı

ilişkinin incelediğimiz yukarıdaki üç tablodan anlaşıldığına göre, din eğitimi aileden ya da dini cemaatten alma ile içten denetimlilik arasında yüksek bir ilişki mevcuttur. Orta öğretimde din eğitimi almış olmak ile de dıştan denetimlilik arasında bir ilişki söz konusudur.

2. Demografik Değişkenlerin Kişilik Değişkenleri İle İlişkisi (Çapraz Tablolar)

a. Cinsiyet Değişkeni İle Otoriteryen Tutumların İlişkisi

Tablo 3: Cinsiyet ve Sıkı Disipline Olan İnanç*

	V7	V7	V7	V7	Row
CİNSİYET	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
K	6,000	98,000	49,000	50,000	203,000
Row%	2,96%	48,28%	24,14%	24,63%	203,000
E	1,000	48,000	18,000	44,000	111,000
Row%	,90%	44,00%	16,00%	40,00%	111,000
AllGrps	7,000	48,28%	67,000	95,000	315,000

* Sadece $p=,05$ düzeyinde anlamlı olan tablolar alınmıştır.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi gençlerin çok sıkı disipline ihtiyacı olduğuna inanan kızların oranı % 24, erkeklerin oranı ise % 40 tır. Sıkı disiplin konusunda cinsiyetin farklılık gösterdiği, erkeklerin sıkı disiplinin gereğine daha fazla inandıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 3a: Cinsiyet ve Devlete İtaat

	V11	V11	V11	V11	Row
CİNSİYET	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
K	1,000	181,000	17,000	4,000	203,000
Row%	,49%	89,16%	8,37%	1,97%	203,000
E	0,000	98,000	6,000	7,000	111,000
Row%	0,00%	88,00%	6,00%	6,00%	111,000
AllGrps	1,000	89,16%	23,000	11,000	315,000

Tablodan anlaşıldığı gibi devlet otoritesine sorgusuz sualsiz itaat etme gereğine inanan kızların (% 1) ve erkeklerin (% 6) oranı oldukça düşüktür. Üniversite ortamının devlete itaat konusunda daha özgür bir tutuma yol açtığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki iki

tablodan çıkardığımız sonuca göre- farklılıklar yüksek düzeyde olmasa da- erkeklerin kızlara oranla biraz daha otoriteryen eğilimde oldukları anlamı çıkarılabilir.

b. Cinsiyet Değişkeni İle Dogmatik Tutumların İlişkisi

Tablo 4: Cinsiyet ve Dogmatizm

	V18	V18	V18	V18	Row
CİNSİYET	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
K	8,000	84,000	52,000	59,000	203,000
Row%	3,94%	41,38%	25,62%	29,06%	203,000
E	0,000	48,000	23,000	40,000	111,000
Row%	0,00%	43,24%	21,72%	36,04%	111,000
AllGrps	8,000	41,38%	75,000	29,06%	315,000

Yukarıdaki tabloya göre dogmatik düşünceye sahip kızların oranı % 29, erkeklerin oranı ise % 36 dır. Buna göre erkeklerin dogmatik eğilimleri kızlardan daha fazladır. Erkeklerin kızlara oranla değişime karşı daha dirençli oldukları varsayılabilir.

c. Cinsiyet İle Önyargılı Tutumların İlişkisi

Tablo 5: Cinsiyet ve Önyargı

	V23	V23	V23	V23	Row
CİNSİYET	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
K	2,000	137,000	32,000	33,000	204,000
Row%	,98%	67,16%	15,69%	16,18%	204,000
E	0,000	88,000	13,000	10,000	111,000
Row%	0,00%	79,00%	12,00%	9,00%	111,000
AllGrps	2,000	67,16%	45,000	43,000	315,000

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığına göre İslamcılar büyük bir tehlike olarak gören kızların oranı % 16 iken erkeklerin oranı % 9 dur. Oranlar yüksek olmamakla beraber kızlar İslamcılara karşı daha önyargılıdır.

Tablo 5a: Cinsiyet ve Önyargı

	V24	V24	V24	V24	Row
CİNSİYET	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
K	7,000	147,000	33,000	16,000	203,000
Row%	4,00%	7200%	16,00%	8,00%	203,000
E	0,000	70,000	29,000	12,000	111,000
Row%	0,00%	63,06%	26,13%	11,00%	111,000
AllGrps	7,000	72,41%	63,000	28,000	315,000

Tablo 5a göre laik düşünceye sahip insanları tehlike olarak gören kızların oranı % 8, erkeklerin oranı ise % 11 dir. Yukarıdaki iki tablo sonucunda, önyargının cinsiyetten fazla etkilenmediği anlaşılmaktadır.

d. Cinsiyet ve Denetim Odağı İlişkisi

Tablo 6: Cinsiyet ve Denetim Odağı

	V30	V30	Row
CİNSİYET	İçtenDenetimlilik	DıştanDenetimlilik	Totals
K	132,000	68,000	200,000
Row%	66,00%	34,00%	200,000
E	87,000	23,000	110,000
Row%	79,00%	21,00%	110,000
AllGrps	66,00%	91,000	310,000

Bu ankette kullanılan kişilik boyutları olumsuzdur. Bunlardan içten-dıştan denetim dikotomisinin içten denetimlilik ayağı olumlu kişilik özelliğine sahiptir. Cinsiyet özelliklerinin, denetim odağı değişkenini temsil eden **30.** madde ile ilişkisinde kızların içten denetimlilik oranı % 66, erkeklerin ise % 79 dur. Buna göre erkekler kızlardan daha içten denetimlidir.

e. Fakülte ve Otoriteriyenizm İlişkisi

Tablo 7: Fakülte ve Çocuk Disiplini

	V4	V4	V4	
FAKÜLTE	G_1:1	G_2:2	G_3:3	Totals
İLAHİYAT	140,000	13,000	22,000	175,000
Row%	80,00%	7,43%	12,57%	175,000
FELSEFE	59,000	7,000	7,000	73,000
Row%	80,82%	9,18%	10,00%	73,000
EĞİTİMFAK.	59,000	4,000	4,000	67,000
Row%	88,00%	6,00%	6,00%	67,000
AllGrps	80,00%	24,000	33,000	315,000

Çocukların sıkı disiplinle yetiştirilmesi gerektiğine inanan otoriteriyen olma eğilimindeki İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranı % 12, Felsefe Bölümü öğrencilerinin oranı % 10, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 6 dır.

Tablo 7a: Fakülte ve Komplo Teorileri İlişkisi

	V8	V8	V8	V8	
FAKÜLTE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
İLAHİYAT	3,000	34,000	41,000	97,000	175,000
Row%	1,71%	19,43%	23,43%	55,43%	175,000
FELSEFE	2,000	20,000	22,000	29,000	73,000
Row%	2,01%	27,40%	30,14%	40,00%	73,000
EĞİTİMFAK.	1,000	11,000	19,000	36,000	67,000
Row%	1,49%	16,42%	28,36%	53,73%	67,000
AllGrps	6,000	65,000	82,000	55,43%	315,000

Otoriteriyen bireylerin özelliklerinden biri de başlarına gelen olayları açıklarken komplo teorilerine sıkça başvurmalarıdır. Buna göre komplo teorilerine müracaat eden otoriteriyen eğilimli İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranı % 55, Felsefe bölümü öğrencilerinin oranı % 40, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 53 tür.

Tablo 7b: Fakülte ve Devlete İtaat İlişkisi

	V12	V12	V12	V12	
FAKÜLTE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
İLÂHİYAT	5,000	10,000	4,000	156,000	175,000
Row%	2,86%	5,71%	2,29%	89,14%	175,000
FELSEFE	0,000	5,000	2,000	65,000	73,000
Row%	0,00%	6,85%	2,74%	89,04%	73,000
EĞİTİMFAK.	1,000	4,000	6,000	56,000	67,000
Row%	1,49%	5,97%	8,96%	83,58%	67,000
AllGrps	6,000	19,000	12,000	89,14%	315,000

Devlet yanlış yolda olduğunda bu durumu eleştirmenin vatandaşlık görevi olduğuna inanan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranı % 89, Felsefe Bölümü öğrencilerinin oranı % 89, Eğitim fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 83 tür. Yukarıdaki üç tablodan anlaşıldığı üzere bireyin tahsil gördüğü fakülte ile otoriteriyenizm yüksek bir ilişkiye sahip değildir. Otoriteryen eğilimler konusunda fakülteler arasında belirgin farklar oluşmamıştır.

f. Fakülte ve Dogmatizm İlişkisi

Tablo 8: Fakülte ve Dogmatizm

	V6	V6	V6	V6	Row
FAKÜLTE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
İLÂHİYAT	3,000	111,000	19,000	42,000	175,000
Row%	1,71%	63,43%	10,86%	24,00%	175,000
FELSEFE	0,000	50,000	10,000	13,000	73,000
Row%	0,00%	68,40%	13,70%	18,00%	73,000
EĞİTİMFAK.	0,000	44,000	13,000	10,000	67,000
Row%	0,00%	65,67%	19,43%	15,00%	67,000
AllGrps	3,000	63,43%	42,000	65,000	315,000

Yukarıdaki tabloya göre dogmatik eğilimli İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranı % 24, Felsefe Bölümü öğrencilerinin oranı % 18, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 15 tir. Buna göre, İlahiyat Fakültesi öğrencileri daha dogmatik olma eğilimindedir.

g. Fakülte ve Önyargı İlişkisi

Tablo 9: Fakülte ve Önyargı

	V23	V23	V23	V23	
FAKÜLTE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
I	1,000	158,000	12,000	4,000	175,000
Row%	,57%	90,29%	6,86%	2,29%	175,000
F	0,000	31,000	18,000	24,000	73,000
Row%	0,00%	42,35%	24,66%	33,00%	73,000
EF	1,000	36,000	15,000	15,000	67,000
Row%	1,49%	53,73%	22,39%	22,39%	67,000
AllGrps	2,000	90,29%	45,000	43,000	315,000

Tablo 9'a göre İslamcılara önyargı ile bakan ve onları tehlike olarak gören Felsefe bölümü öğrencilerinin oranı % 33'tür. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 22'dir. Beklendiği gibi İlahiyat Fakültesinin öğrencilerinde bu oran % 2'dir.

Tablo 9a: Fakülte ve Önyargı

	V24	V24	V24	V24	Row
FAKÜLTE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
I	5,000	94,000	51,000	25,000	175,000
Row%	2,86%	53,71%	29,14%	14,29%	175,000
F	1,000	66,000	6,000	0,000	73,000
Row%	1,37%	90,41%	8,22%	0,00%	73,000
EF	1,000	57,000	6,000	3,000	67,000
Row%	1,49%	85,07%	8,96%	4,48%	67,000
AllGrps	7,000	53,71%	63,000	28,000	315,000

Tablodaki sonuçlara göre laik düşünceye mensup kişileri tehlike olarak gören İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranı % 14, Eğitim Fakültesinin oranı ise % 4'tür Felsefe bölümünde ise % 0'dır.

h. Fakülte ve Denetim Odağı İlişkisi

Tablo 10: Fakülte ve Denetim Odağı

	V31	V31	Row
FAKÜLTE	İçtenDenetimlilik	DıştanDenetimlilik	Totals
İLAHİYAT	123,000	38,000	162,000
Row%	76,00%	24,00%	162,000
FELSEFE	34,000	34,000	68,000
Row%	50,00%	50,00%	68,000
EĞİTİMFAK.	39,000	26,000	65,000
Row%	60,00%	40,00%	65,000
AllGrps	75,93%	98,000	295,000

Tablomuzdan da anlaşıldığı gibi, içten denetimli İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranı % 76, Felsefe bölümü öğrencilerin oranı % 50, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 60'tır. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencileri diğer fakülte öğrencilerinden daha fazla içten denetimlidir.

1. Mezun Olunan Lise ve Otoriteryenizm İlişkisi

Tablo 11: Lise ve Otoriteryenizm

	V9	V9	V9	V9	
LİSE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
IHL	1,000	59,000	31,000	81,000	172,000
Row%	,58%	34,30%	18,02%	47,09%	172,000
L	0,000	70,000	19,000	53,000	142,000
Row%	0,00%	49,62%	14,00%	38,00%	142,000
AllGrps	1,000	34,30%	50,000	47,09%	315,000

Bu tabloya göre otoriteryen eğilimli İHL mezunlarının oranı % 47, düz lise mezunlarının oranı ise % 38'dir.

Tablo 11a: Lise ve Otoriteriyenizm

	V13	V13	V13	V13	
LİSE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
IHL	4,000	89,000	44,000	35,000	172,000
Row%	2,33%	51,74%	25,58%	20,35%	172,000
L	3,000	82,000	35,000	22,000	142,000
Row%	2,11%	58,75%	25,65%	15,49%	142,000
AllGrps	7,000	51,74%	79,000	57,000	315,000

Devlet otoritesine mutlak itaati öngören otoriteriyen eğilimli İHL öğrencilerinin oranı % 20, düz lise mezunlarının oranı ise % 15 tir. Tablo 11 ve tablo 11a'ya göre az da olsa İHL mezunlarının daha otoriteriyen eğilimde oldukları söylenebilir.

i. *Mezun Olunan Lise ve Dogmatizm İlişkisi*

Tablo 12: Lise ve Dogmatizm

	V18	V18	V18	V18	
LİSE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
IHL	5,000	70,000	34,000	63,000	172,000
Row%	2,91%	40,70%	19,77%	36,63%	172,000
L	3,000	61,000	41,000	37,000	142,000
Row%	2,11%	43,00%	29,87%	26,06%	142,000
AllGrps	8,000	40,70%	75,000	36,63%	315,000

Ankete katılan bireylerin mezun oldukları liseye göre dogmatizm ile ilişkisini veren tablo 12'ye göre dogmatik kişilik özelliğine sahip İHL mezunlarının oranı % 36, düz lise mezunlarının oranı ise % 26 dır. Buna göre İHL mezunları normal lise mezunlarından daha dogmatik görünmektedir.

j. *Mezun Olunan Lise ve Önyargı İlişkisi*

Tablo 13: Lise ve Önyargı

	V23	V23	V23	V23	Row
LİSE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
IHL	0,000	157,000	11,000	4,000	172,000
Row%	0,00%	91,28%	6,40%	2,33%	172,000
L	2,000	67,000	34,000	39,000	142,000
Row%	1,41%	47,18%	23,94%	27,46%	142,000
AllGrps	2,000	91,28%	45,000	43,000	315,000

Tablo 13'e göre İslamcılarını tehlike olarak gören İHL mezunlarının oranını % 2'dir. Düz lise mezunlarının oranını ise % 27 dir.

Tablo 13a: Lise ve Önyargı

	V24	V24	V24	V24	Row
LİSE	G_1:0	G_2:1	G_3:2	G_4:3	Totals
IHL	5,000	93,000	50,000	24,000	172,000
Row%	2,91%	54,07%	29,00%	14,00%	172,000
L	2,000	123,000	13,000	4,000	142,000
Row%	1,41%	86,62%	9,00%	3,00%	142,000
AllGrps	7,000	54,07%	63,000	28,000	315,000

Tablo 13a' ya göre laik düşünceye sahip kişileri tehlike göre İHL mezunlarının oranını %14, düz lise mezunlarının oranını ise 3'tür. Yukarıdaki iki tablodan çıkardığımız sonuca göre düz lise mezunları İHL mezunlarından daha az önyargılı bir eğilime sahip görünmektedir.

k.. Mezun Olunan Lise ve Denetim Odağı İlişkisi

Tablo 14: Lise ve Denetim Odağı

	V31	V31	Row
LİSE	İçtenDenetimlilik	DıştanDenetimlilik	Totals
IHL	122,000	37,000	160,000
Row%	76,25%	23,13%	160,000
L	74,000	61,000	135,000
Row%	55,00%	45,00%	135,000
AllGrps	76,25%	98,000	295,000

Mezun olunan lise bağımsız değişkeninin denetim odağı ile ilişkisini veren 14. tabloya göre içten denetimli İHL mezunlarının oranını % 76, düz lise mezunlarının oranını ise % 55 tir.

Tablo 14a: Lise ve Denetim Odağı

	V30	V30	
LİSE	İçtenDenetimlilik	DıştanDenetimlilik	Totals
IHL	118,000	53,000	172,000
Row%	69,00%	31,00%	172,000
L	100,000	38,000	142,000
Row%	70,42%	26,76%	142,000
AllGrps	68,60%	91,000	315,000

Denetim odağı “çalışma ve uygun çevre” şeklinde ayrıldığında içten denetimli İHL mezunlarının oranı % 69, düz lise mezunlarının ise % 70’tir. Yukarıdaki iki tabloya göre, eğer başarı “çalışma veya uygun çevre” şartlarından birine bağlanıyor ise İHL ve düz lise arasında bir fark yoktur. Ancak başa gelenlerin nedeni şansa bırakılıyorsa bu durumda İHL mezunları düz lise mezunlarından daha içten denetimli olmaktadır.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

N=315 büyüklüğünde örneklem hacmine sahip bu araştırmada, orta öğretim dışında din eğitimi almayan bireylerin otoriteriyenizm ve dogmatizm ile pozitif bir ilişkisine rastlanmamıştır. Orta öğretimdeki din derslerinin oluşturduğu kültürel atmosferin otoriteriyen eğilimler üreten bir ortama yol açmadığı anlaşılmaktadır. Otoriteriyen ve dogmatik bireylerin anti demokratik bir kişilik yapısına sahip oldukları göz önünde bulundurulursa, din eğitimi yalnızca orta öğretimde almış bu bireylerin demokratik bir kişilik geliştirmiş olması beklenir. Oysa dindarlara karşı yoğun önyargı ve inançsızlara gösterilen sevgi önyargısı bu bireylerin demokratik tavırlarıyla bağdaşmamaktadır. Yine bu bireylerin dıştan denetimlilik düzeylerinin içten denetimlilik düzeylerinden daha yüksek olması, orta öğretimdeki din derslerinin kaza ve kader, şans, kısmet ve tesadüf gibi inanç öğretilerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini hatıra getirmektedir.

Çocukluğunda ailesinden ciddi derecede din eğitimi almış bireylerin otoriteriyenizmle ilgili değişkenler kümesinden sadece ana babaya ve büyüklere itaat maddesiyle ilişkisi tespit edilmiştir. Ülkemizde ana babaya ve büyüklere itaat bir norm olduğundan, bu itaati otoriteriyen (körü körüne boyun eğme) bir boyun eğiş olarak ele almamak gerekmektedir. Ancak ana babaların çocuklarına dini öğretirken itaati de öğrettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında din eğitimi aileden almak ile dogmatizm arasında bir ilişki de söz konusudur. Bu durum, aileler çocuklarına din eğitimi verirken değişmezliği, yeni ve farklı olana direnmeyi de öğretebilmektedir şeklinde yorumlanabilir. Yine bireyler ailelerinden dini öğrenirken inançsızlara karşı önyargıyı, dindarlara ve İslami olana karşı da sevgi önyargısını öğrenmektedirler. Buna göre bireylerin önyargı ile ilk tanışma noktalarının aile olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bireylerin hayatında şansa ve tesadüfe yer olmadığı görülmektedir. Zira din eğitimi çocukluklarında aileden alan bu bireyler % 82 oranında içten denetimlidirler. Ailelerin çocuklarına, hayatlarında şans ve tesadüfe yer bırakmayacak şekilde din eğitimi verdikleri anlaşılmaktadır.

Din eğitimini bağlı buldukları dini cemaat içinde alanların kişilik değişkenleriyle ilişkisine gelince, bu bireyler beklendiği gibi otoriteriyen ve dogmatik kişilik özelliklerine sahiptirler. Cemaat içerisinde uygulanan katı kurallar, üstten aşağıya doğru uygulanan oldukça sert bir hiyerarşik yapı veya emirlere sorgusuz itaatin öngörüldüğü bir psikolojik atmosferde ihtimaldir ki bireyler daha otoriteriyen ve dogmatik olacaklardır. Ayrıca bu bireylerin yüksek düzeyde önyargılı olmaları beklenebilir. Fakat bu bireylerde, Alevilere karşı önyargılar bir kenara bırakılırsa, laiklere ve inançsızlara karşı oluşmuş bir önyargıya rastlanmamıştır. Ancak Alevilere karşı önyargılar varlığını sürdürmektedir. Bu sonuç başka araştırmalarda da tespit edilmiştir. Bu araştırmaya göre de didarlık düzeyi ile Alevilere karşı önyargı arasında güçlü bir korelasyon tespit edilmiştir⁸⁶. Öyle anlaşılıyor ki, dini cemaatler laiklere ve inançsızlara karşı bir tutum değişikliğine gitmişler ve onlara karşı bakışlarını değiştirmişlerdir. Bunun yanında din eğitimini bağlı buldukları cemaat içinde alan deneklerin daha içten denetimli oldukları gözlenmiştir. Dini cemaat üyeleri başlarına gelenlerin kendi kişiliklerinin ve davranışlarının sonucu olduğuna dair bir inanç geliştirmiş olmaları ki, bu yüzden daha içten denetimli skorlar üretmişlerdir.

Bu araştırmada demografik değişkenlerin kişilik değişkenleriyle ilişkisi de incelenmiştir. Cinsiyet ile otoriteriyenizm, dogmatizm ve önyargı ile ilişkisine rastlanmamıştır. Bu kişilik değişkenleriyle ilişkileri bakımından kızların ve erkeklerin birbirlerinden farkları bulunmamaktadır. İlişkiler anlamlı fakat yüzdeleri oldukça düşüktür. Cinsiyet ile denetim odağı arasında yüksek oranda bir ilişkiye rastlanmış ve erkeklerin kızlardan daha içten denetimli oldukları tespit edilmiştir. Olaylar karşısında erkekler kızlardan daha fazla sorumluluk üstlenmektedirler. Bu durum, kızların başlarına gelen olayları erkeklerden daha fazla şans, talih ve tesadüflerle açıklama eğiliminde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Kızların evlilikle ilgili tutumlarını belirleyen kültürel ortam, ihtimaldir ki kızların hayatla ilgili beklentilerini olumsuz etkilemiş olabilir.

Fakülte değişkeni ile kişilik değişkenleri arasında anlamlı fakat düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. İlişkiler, fakülteler arasında belirgin farklar meydana getirecek güçte değildir. Bu ilişki oranlarından hareketle yapılaşmış bir İlahiyatçı kişiliğinden ya da bir Felsefeci kişiliğinden bahsetmek oldukça güçtür. Ancak fakültelerin ürettikleri skora göre bir sıralama yapmak gerekirse İlahiyatçıların daha otoriteriyen tutumlara sahip oldukları söylenebilir. Yine aynı şekilde fakülte değişkeninin dogmatizm ile ilişkisinde de zayıf fakat anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre İlahiyat Fakültesi

⁸⁶ Yapıcı, Asım, *Din Kimlik ve Önyargı...*, s. 277

öğrencileri Felsefe bölümü öğrencilerinden, onlar da Eğitim Fakültesi öğrencilerinden daha dogmatik eğilimlere sahiptir. İlahiyat ve Felsefe bölümündeki öğrencilerin değişmez bir biçimde dogmalara sahip oldukları söylenebilir. Hem din hem de felsefe insanlara hikmeti ve hakikati gösterme iddiasındadır. Bu nedenle bu iki fakülte öğrencilerinin az da olsa dogmatik eğilimlere sahip olması yadırganmamalıdır.

Fakülte değişkeni ile önyargı ilişkilerine gelince burada da oldukça ilginç ilişkiler tespit edilmiştir. İslamcılar tehlike olarak gören Felsefe Bölümü öğrencilerinin oranı %32, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin oranı ise % 22dir. Laik düşünceye mensup insanların çoğalmasını tehlike olarak gören İlahiyat Fakültesinin öğrencilerinin oranı %14, Eğitim Fakültesinin öğrencilerinin oranı ise % 4tür. Bu ilişkilerdeki değerler yüksek değildir. Fakat ilginç olan Felsefe Bölümü ve Eğitim Fakültesi öğrencilerinin önyargı düzeyinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oranından daha yüksek olmasıdır.

Fakülte değişkeni ile denetim odağı ilişkisi ise oldukça güçlü ve anlamlı bir ilişkidir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri Eğitim Fakültesi öğrencilerinden, onlar da Felsefe bölümü öğrencilerinden daha içten denetimlidir. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim yerasından sonra İHL öğrencilerinin puanları 0.2 ile, düz lise mezunlarının puanları ise 0.5 ile çarpıldığından İHL öğrencilerinin İlahiyat Fakültelerinden başka fakültelelere girmesi engellenmiş oldu; ve bu yüzden İHL mezunları ÖSS sınavlarında % 1.5luk dilime girdikleri takdirde İlahiyat Fakültelerine yerleştirildiler. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin denetimleri dışında meydana gelen bu olay, öyle anlaşılıyor ki, onları daha içten denetimli hale getirmiştir. Ayrıca burada okutulan “Kelam” derslerinde işlenen kader konusundaki yorumlar, İlahiyat öğrencilerinin hayatlarında şans, talih ve tesadüfe yer bırakmayacak şekilde onları, hayatlarının iplerini elinde tutmaya sevk etmiş olabilir. Bu anketin yapıldığı dönemde dindarların elde ettikleri sosyal, siyasal ve ekonomik başarı İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin içten denetimlilik düzeylerini etkilemiş olabilir. Öyle anlaşılıyor ki İlahiyatçılar 28 Şubat sürecinden olumlu sayılabilecek bir kişilik özelliği geliştirerek çıkabilmişlerdir.

Bu araştırmanın inceleme alanlarından biri de, ankete katılanların mezun oldukları liseye göre kişilik özelliklerini tespit etmektir. Lise değişkeninin kişilik değişkinine göre dağılımına baktığımızda İHL mezunlarını daha itaatkar olarak görmekteyiz. Fakat orta düzeydeki bu itaat ana babaya ve büyüklere itaat olduğundan, sosyal normlardan etkilenme oranı oldukça yüksektir. Dolayısıyla bu itaati doğrudan otoriteryen bir boyun eğme olarak ele almamak gerekmektedir. Devlete itaat konusunda da İHL mezunları düz lise mezunlarından daha itaatkar görünmektedir.

İHL mezunları düz lise mezunlarından daha dogmatiktir. Ancak bu dogmatiklik oranı ortanın altındadır. Önyargı konusunda ise, düz lise mezunları İHL mezunlarından daha ileridedir. Bu konuda Kayıklık tarafından yapılan bir araştırmada ise mesleği İmam-hatip olanların diğer meslek gruplarına oranla daha yüksek hoşgörüsüzlük skoru ürettiği tespit edilmiştir⁸⁷. İHL öğrencilerinin hem dogmatik hem de daha az önyargılı olması, bu olumsuz kişilik özelliklerinin çeşitli sosyal veya siyasal olaylardan etkilenip değişebildiğini göstermektedir.

Başımıza gelen olaylarda etken faktörün şans mı tesadüf mü yoksa kendi kişiliğimizin mi olduğu konusunda İHL mezunları belirgin bir biçimde düz lise mezunlarından daha içten denetimlidirler. Uygun çevre şartları, şans ve çalışma konusunda ise İHL ve düz lise farkı ortadan kalkmakta, her iki grup ta yüksek düzeyde içten denetimli çıkmaktadır.

Daha önce yapılan benzer araştırmalarda⁸⁸ dindarlar, dindar olmayanlara oranla yüksek oranda otoriteryen, dogmatik, önyargılı ve dıştan denetimli çıkıyordu. Bu araştırmada da aynı kişilik özellikleri farklı bağımsız değişkenlerle ilişkileri bakımından incelenmiş ve deneklerin yüksek düzeyde otoriteryen, dogmatik, önyargılı ve dıştan denetimli olmadıkları tespit edilmiştir. Önceki araştırmaların yapıldığı dönem, bireylerin -medyanın da etkisiyle- yoğun baskı altında olduğu bir dönemdi. Böyle baskıcı ortamlarda bireylerin daha otoriteryen olma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir⁸⁹. Bu baskıların artık azalmış olması, bireylerin daha demokratik bir kişilik özelliği geliştirmelerini hızlandıracaktır.

4. Sonuç

- Bu araştırmada kurulan hipotezler araştırma tarafından doğrulanmıştır.
- Din eğitimi sadece orta öğretim kurumlarında almış olan deneklerin otoriteryen olmadıkları ve bu bireylerin daha az dogmatik olma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Fakat bu bireyler daha fazla önyargılı ve daha dıştan denetimlidirler.
- Din eğitimi ailede alanlar dogmatik, önyargılı ve içten denetimlidirler.
- Dini cemaat içerisinde din eğitimi alanlar otoriteryen, dogmatik, içten denetimli ve düşük düzeyde önyargılıdır.

⁸⁷ Kayıklık, Hasan, "Çeşitli Meslek Gruplarında Dinsel Eğilim İle Hoşgörüsüzlük...", s. 131

⁸⁸ Gürses, Kölelik ve Özgürlük Arasında Din, s.145-153

⁸⁹ Bkz. Aynı yer

- Cinsiyet, bu araştırmada seçilen kişilik özelliklerinin oluşmasında etken faktör değildir.

- İlahiyat Fakültesi ğrencileri, Eğitim fakültesi ve Felsefe Bölümü öğrencilerinden daha otoriteryen ve dogmatik ama daha az önyargılı ve daha çok içten denetimlidir.

- İHL mezunları düz lise mezunlarından daha otoriteryen ve dogmatik fakat onlardan daha az önyargılı ve daha çok içten denetimlidir.

- Bu sonuçlara göre aileler, İHL ve İlahiyat Fakülteleri din eğitimi anlayışlarını yeniden gözden geçirmelidirler.

- Bu araştırmada tespit edilen olumsuz kişilik özellikleri değişmez değildir. Sosyal, siyasi ve eğitsel ortamdan etkilenebilmektedir.

- Araştırmamızda kullanılan kişilik değişkenlerinin (denetim odağı dışta tutulursa) karşıtı demokratik kişiliktir. Demokratik bir siyasi yapı oluşturmanın yolu demokratik bir kişilik geliştirmekten geçmektedir. Bu nedenle devletin oluşturacağı zgr ortam demokratik kişiliğin gelişip serpileceği bir ortam olacaktır.

- Bu araştırmada ortaya çıkan tablo bir görüntüdür. Bu görüntünün başka araştırmalar tarafından da test edilmesi gerekmektedir.

EK

(ANKET FORMU)

Gençlerin Fikirleri, İnançları Ve Tutumları Üzerine Bir Araştırma

Cevap vermeden önce bu kısmı dikkatlice ve tamamıyla okuyunuz.

Açıklama:

Elinizdeki bu anket formu kişilerin fikir, inanç ve tutumları üzerine yapılacak olan sempozyum tebliğine esas teşkil edecek bir çalışmadır. Bu, bir test veya sınav değildir. Hiç bir sorunun kesin olarak doğru veya yanlış cevabı yoktur. Verilebilecek en kötü cevap, samimi olmayan ve düşünmeden verilen cevaptır. Her insanın duygu, düşünce, inanç ve davranışları farklı olacağından maddeleri işaretlerken, kimseye sormadan cevap vermeniz önemle rica olunur.

Lütfen her maddeyi hızlı ve dikkatlice okuyunuz ve fikrinize **en uygun** veya size **en yakın** olan seçeneğin altındaki rakamı daire içine alarak işaretleyiniz. Anketin doldurulması konusunda gösterdiğiniz sıcak ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür ederiz.

1. CİNSİYETİNİZ (Lütfen işaretleyiniz):

Kız

Erkek

1

2

2. FAKÜLTENİZ (Lütfen yazınız):

.....

3. MEZUN OLDUĞUNUZ LİSE:

1 Düz Lise

2 İmam-Hatip Lisesi

3 Meslek Lisesi

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
4. Bir çocuk ancak sıkı disiplinle yetiştirildiğinde sağlam karakterli olur	3	2	1
5. Kadın her zaman erkeğin emrinde olmalıdır	3	2	1
6. Benim için yalnızca bir tek doğru vardır	3	2	1
7. Gençlerin çok sıkı disipline, ailesi ve devleti için çok büyük fedakarlıklar yapmaya ihtiyacı vardır	3	2	1
8. Çoğu insan, hayatımızın büyük bir kısmının gizli yerlerde planlanan entrikalar tarafından kontrol edildiğini akledemez	3	2	1
9. Çocuklar ve gençler mutlaka ana-babaya ve büyüklere kesin itaate edecek ve saygı gösterecek şekilde yetiştirilmelidir	3	2	1
10. Ortaöğretim dönemindeki din bilgisi dersleri hariç din eğitimi almadım	3	2	1
11. Yanlış da olsa devletin her icraatine sorgusuz sualsiz itaat etmek, vatandaşların görevidir	3	2	1
12. Devletin yanlış yolda olduğuna inanan bir kişinin bu durumu tenkit etmesi bir vatandaşlık görevidir	3	2	1
13. Bana göre itaatsizlik devlete karşı yapıldığında çok daha büyük suç olur	3	2	1
14. Benimsediğim düşünceyi ve inancı yaygınlaştırmak için çoğunlukla güç kullanmanın gerekli olabileceğini düşünüyorum	3	2	1
15. Politik ya da ideolojik hasımlarımızla uzlaşmamız, kendi tarafımıza ihanet etmek demektir	3	2	1
16. Çok sıkı disiplin altında büyütüldüm	3	2	1
17. Çocukluğumda ailemden ciddi derecede din eğitimi aldım	3	2	1
18. İki tür insan vardır: Hakikat düşmanları ve hakikat taraftarları	3	2	1
19. Gazetelerde ve televizyon kanallarında inançsızlara ve laiklere gereğinden fazla tolerans gösterilmektedir	3	2	1
20. Devlet dincilere gereğinden fazla hoşgörülü davranmaktadır	3	2	1
21. Genel olarak Müslümanlar cahil ve geri kafalıdır	3	2	1
22. Genel olarak laikler inançsız ve saldırgandır	3	2	1
23. Bu ülkede en büyük tehlike İslamcıların yönetime gelmesidir	3	2	1
24. Bu ülkede en büyük tehlike laik düşünceye sahip insanların çoğalmasındır	3	2	1
25. Bütün batılı devletler sömürgeci ve kötü niyetlidir. Bu nedenle onlarla yakın ilişki kurmamalıyız	3	2	1

26. İslâm ülkeleri genelde çağdışı ve ilkeldirler. Onlarla hiç bir ilişkiye girmemeliyiz	3	2	1
27. Bağlı bulunduğum dini grup içerisinde yeterli derecede din eğitimi aldım	3	2	1
28. Çocukluğumda anne ve babamdan çok sevgi ve şefkat gördüm	3	2	1

Aşağıdaki şıklardan yalnızca birini daire içine alarak cevap veriniz.

29. **a.** İnsanların hayatlarındaki üzüntülü olayların çoğuna kötü şans sebep olmaktadır.

b. İnsanların şanssızlıkları kendi yaptıkları hataların sonucudur.

30. **a.** Başarı sağlamak çok **çalışmaya** bağlıdır; şansla hemen hemen hiç alakası yoktur.

b. Başarı elde etmek, esas olarak, elverişli bir **çevreye ve şansa** bağlıdır.

31. **a.** İnsanların çoğu, hayatlarının tesadüfi olaylar tarafından belirlendiğinin farkında değildir.

b. Gerçekte “şans” diye bir şey yoktur.

32. **a.** Geleceğimin gerçekten kendi elimde olduğuna inanıyorum.

b. Ben ne yaparsam yapayım, geleceğimin benim dışımda güçler tarafından yönlendirileceğine inanıyorum.

Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Bu anket çerçevesinde belirtmek istediğiniz bir şey varsa lütfen yazınız.